

Διάλεξη της ομότιμης καθηγήτριας Στέλλας Πριόβολου, Ειδικής Γραμματέως του Σώματος Ομοτίμων Καθηγητών ΕΚΠΑ

Η σημασία της λογοτεχνίας και της πολυπολιτισμικότητας του Λατινικού Μεσαίωνα για την νεότερη Ευρώπη

Θα επιχειρήσουμε, φίλες και φίλοι, ένα μεγάλο ταξίδι από τον μακρινό Μεσαίωνα μέχρι σήμερα στην Ευρώπη, όπου βιώνουμε δυστυχώς έναν ιδιότυπο σύγχρονο Μεσαίωνα, ένα ταξίδι με όχημα την Λογοτεχνία και τον Πολιτισμό.

Η ρωμαϊκή λογοτεχνία είναι η πρώτη λογοτεχνία που ασχολείται συνειδητά με την παράδοση ενός λαού, του ελληνικού, και όταν πια αυτονομείται από την προκάτοχό της, την αρχαία ελληνική, τότε βρίσκει τον εαυτό της και αναπτύσσει μια διαφοροποιημένη αυτοσυνειδησία. Αυτό παρατηρεί ο Michael von Albrecht, γνωστός συγγραφέας Ιστορίας της Λατινικής Λογοτεχνίας. Έτσι, η λογοτεχνία αυτή επιτελεί μια προεργασία για τις μεταγενέστερες ευρωπαϊκές λογοτεχνίες και είναι σε θέση να γίνει δάσκαλός τους. Γιατί, μια λογοτεχνία με συνείδηση της ιστορίας της μπορεί να αποτελεί συνεχώς στο διάβα του χρόνου το αντικείμενο ενός «διαλόγου κορυφής»: ας φέρουμε στο νου μας τον Δάντη, τον Βεργίλιο και τον Όμηρο.

Με τον όρο “Λατινικός Μεσαίωνας” οι ιστορικοί στο παρελθόν θεωρούσαν μια χλιαριότητα πνευματικής και κοινωνικής καθυστέρησης, ενώ σήμερα οι μελετητές του Μεσαίωνα έχουν εντοπίσει σύνθετους κοινωνικούς και πολιτισμικούς δεσμούς ανάμεσα στη Ρώμη και την Κελτική και Γερμανική Ευρώπη του Μεσαίωνα, όπως και ανάμεσα στον ύστερο Μεσαίωνα και τους νεότερους χρόνους. Ως χαρακτηριστικό της μακράς αυτής ιστορικής περιόδου προβάλλεται η εξελικτική συνέχεια και συγκεκριμένα στην εποχή ανάμεσα στον ύστερο ρωμαϊκό κόσμο και την Ευρώπη των φύλων του 6^{ου} και 7^{ου} αιώνα αλλά και ανάμεσα στον ύστερο Μεσαίωνα και τον 16^ο αιώνα. Αυτή η θεώρηση της Ιστορίας ως συνεχούς εξελικτικής διαδικασίας, ως ενός continuum, χωρίς ρήξεις και ασύνδετες περιόδους δίνει συγχρόνως τη δυνατότητα να εξετάσουμε τον Μεσαίωνα ως παιδική ηλικία της Ευρώπης- όπως εύστοχα τον χαρακτηρίζει ο Jacques Le Goff- ως μια εποχή ανάμικτου σκότους και φωτός κατά την οποία ανακτήθηκε ο πυρήνας της μεγάλης ελληνικής και ρωμαϊκής κληρονομιάς. Ο Μεσαίωνας, που όχι μόνο διατήρησε και μεταβίβασε στους μεταγενέστερους τα επιτεύγματα της κλασικής αρχαιότητας αλλά και τα εμπλούτισε με τη δική του

ευρύτατη συμβολή, υπήρξε μια περίοδος αναταράξεων και συγκρούσεων πνευματικών, πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών. Ο Μεσαίωνας είδε στη γέννησή της τη διάλυση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, είδε την ενότητα να καταλύεται, την πολλαπλότητα να αναδύεται και τον *civis Romanus* να εξαφανίζεται με την ανάδειξη της έννοιας του έθνους-κράτους. Η ιδέα του κράτους, ύψιστος στόχος του πολίτη και τόσο αγαπητή στον αρχαίο κόσμο, εξασθένησε, χωρίς αμφιβολία, από τη μεσαιωνική καθολική αντίληψη, η οποία έβλεπε το κράτος υποκείμενο στην εκκλησία. Αλλά εξαιτίας αυτής της εξασθένησης της ιδέας του κράτους προωθήθηκε ιδιαίτερα η αρχή της ατομικής δραστηριότητας, που αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των νεότερων χρόνων. Αυτός καθεαυτός ο διαχωρισμός κράτους- εκκλησίας αποδείχθηκε μια από τις μεγαλύτερες δυνάμεις της πολιτικής και πνευματικής προόδου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις του καθηγητή Αντώνη Λιάκου για το σήμερα, για την εποχή δηλαδή της παγκοσμιοποίησης. Παρατηρεί, λοιπόν, ότι σήμερα συντελείται μια αναδιάταξη των σχέσεων, οι οποίες συναποτελούσαν το έθνος-κράτος. Η πρώτη συνέπεια αυτής της αλλαγής είναι ότι τα έθνη από πολιτικές οντότητες μετατρέπονται κυρίως σε πολιτισμικές. Στην έννοια του έθνους υπερισχύουν τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά σε σχέση με τα πολιτικά, που μετέτρεψαν το έθνος σε μια συνεκτική πολιτεία. Πρόκειται για μια διαδικασία ανάλογη με εκείνη που συνέβη με τους Έλληνες υπό τους Ρωμαίους. Ενώ, δηλαδή, το στοιχείο της ταυτότητάς τους στα χρόνια της ακμής των ελεύθερων πόλεων ήταν πολιτικό, υπό τους Ρωμαίους έγινε πολιτισμικό. Αυτή η διαδικασία μετατροπής του έθνους από πολιτική σε πολιτισμική κοινότητα είναι βέβαιο αποτέλεσμα της μείωσης και της υποβάθμισης των πολιτικών διαδικασιών στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης.

Ο λατινικός Μεσαίωνας αρχίζει *grosso modo* τον 6^ο και τελειώνει τον 14^ο αιώνα από τον Βοήθιο στον Δάντη. Αν θέλαμε να τον προσδιορίσουμε χρονικά θα τον περιγράφαμε ως τη συνέχεια της αυτοκρατορικής φιλολογίας, που βασίλευσε σε χώρο πιο εκτεταμένο από αυτήν και διήρκεσε περισσότερους αιώνες. Οι συγγραφείς της εποχής της δημοκρατίας ήταν Ιταλοί. Τα χρόνια που ακολούθησαν γέννησαν πεζογράφους και ποιητές ειδωλολάτρες και χριστιανούς σε όλη τη Δυτική Ευρώπη, όπως και στην Αφρική (μέχρι τον 5^ο αι.). Μετά τις επιδρομές των βαρβάρων θα ανθίσει μια φιλολογία που θα διαρκέσει σχεδόν χίλια χρόνια, όχι μόνο στους τόπους που διαμορφώνονται οι ρομανικές γλώσσες (Ιταλία, Γαλατία, Ισπανία) αλλά και σε όλες τις χώρες που κατακτήθηκαν και η λατινική παιδεία είχε γίνει ελάχιστα γνωστή,

όπως η Αγγλία και η Ιρλανδία. Ακολουθώντας την πορεία του Χριστιανισμού , θα φθάσει στην Ιρλανδία(5^{ος} αι.), στην Ουγγαρία (8^{ος} αι),στην Πολωνία(10^{ος} αι.) και στα Σκανδιναβικά κράτη (11^{ος} αι.), χρησιμοποιώντας μια μόνο γλώσσα, τη μεσαιωνική Λατινική. Αυτή λοιπόν η φιλολογική παραγωγή που έδωσαν όλες οι χώρες της Ευρώπης και που εκτείνεται σε χρονική διάρκεια περίπου χιλίων ετών , δημιούργησε τη Μεσαιωνική Λατινική Φιλολογία, η οποία δεν είναι δυνατόν να χωριστεί σε ακριβείς περιόδους. Σημαντικές ομοιότητες επιτρέπουν τον κατά προσέγγιση χωρισμό της σε πέντε περιόδους: Η πρώτη περίοδος (6^{ος}-8^{ος} αι.) είναι η εποχή της μετάβασης από την ύστερη αρχαιότητα στον καθαυτό Μεσαίωνα. Αυτήν την εποχή η γλώσσα που χρησιμοποιείται και καθιερώνεται είναι η λατινική της Vulgata (αυτή της μετάφρασης της Βίβλου στη Λατινική) και διαφαίνεται μια πτώση της πνευματικής ζωής και της παιδείας εκτός από μεμονωμένες εξαιρέσεις. Οι συνθήκες και η διαδρομή της πνευματικής ζωής και της λατινικής φιλολογίας σε κάθε χώρα είναι διαφορετικές. Στην Ιταλία και την Ισπανία, οι Ιταλοί Βοήθιος και Κασσιόδωρος, είναι μαζί με τον Ισπανό Ισίδωρο της Σεβίλλης οι τελευταίοι εκπρόσωποι των κλασικών γραμμάτων και συνέβαλαν στη μετάδοση της παιδείας στις επόμενες γενιές , στις νέες εστίες πολιτισμού. Ο Γρηγόριος ο Μέγας στην Ιταλία θεωρήθηκε ο πιο αξιόλογος Πάπας- συγγραφέας και ένας από τους τέσσερεις μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας της Δύσης και από τους πιο σημαντικούς ανθρώπους του Μεσαίωνα. Εξάλλου, στην Ισπανία ο Ιουλιανός του Τολέδου υπήρξε γνωστή προσωπικότητα και θεωρήθηκε πατέρας της Μοζαραβικής λειτουργίας (οι Μοζάραβες ήταν χριστιανοί που ζούσαν κάτω από την αραβική κυριαρχία). Στη Γαλλία, πριν από την Καρολίδεια αναγέννηση, μέσα σε μια εποχή βαρβαρισμού ξεχώρισαν δύο μορφές : ο Γρηγόριος της Τουραίνης γνωστός από το έργο του «Ιστορία των Φράγκων», η οποία αποτελεί μοναδική πηγή για τη γνωριμία της εποχής του, και ο Φορτουνάτος, ένας αληθινός ποιητής σε μια εποχή βάρβαρη και ελάχιστα πνευματική. Ο Βενάντιος Ονώριος Κλημεντιανός Φορτουνάτος, (όπως ήταν το πλήρες όνομά του), με το πιο μεγάλο του έργο “Carmina” εξέφρασε με τρόπο πρωτότυπο την τρυφερότητα και την αγάπη του για δύο μοναχές φίλες του και έγινε γνωστός στο Μεσαίωνα ως πρόδρομος του ιπποτικού, μυστικού έρωτα του 12^{ου} αι.

Η δεύτερη περίοδος (8ος-9ος αι.) είναι η εποχή της εκκίνησης –αναβίωσης της πνευματικής ζωής από τον Καρλομάγνο . Για πρώτη φορά δημιουργείται ένας κύκλος συγγραφέων και ποιητών στην αυλή του Καρλομάγνου, με κοινή πολιτισμική καλλιέργεια που εκτείνεται σε όλο τον δυτικό πνευματικό κόσμο. Η δυναμική αυτή

κίνηση συνιστούσε μια αναγέννηση, μια αυθεντική αναβίωση της παιδείας, που ήταν ετοιμοθάνατη κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων αιώνων του πρώιμου Μεσαίωνα. Οι αξιόλογοι συγγραφείς, που ο Καρλομάγνος κάλεσε για το εγχείρημά του από μεγάλα κέντρα της Ευρώπης (Αγγλία, Γαλλία, Ισπανία, Ιταλία), αποτέλεσαν την Ακαδημία του Παλατιού, έναν όμιλο λογίων τόσο λαμπρό όσο ήταν για την αρχαιότητα ο «κύκλος των Πεισόνων» ή «των ποιητών του Αυγούστου». Οι σοφοί της Ακαδημίας πήραν τα ονόματα των πιο μεγάλων αρχαίων συγγραφέων. Ο Αλκουίνος βαπτίζεται Horatius Flaccus, ο Θεόδουλφος – Πίνδαρος, ο Ανγιλβέρτος – Όμηρος και ο Καρλομάγνος – Δαβίδ. Η κοινή διαβίωση έκανε τους μορφωμένους αυτούς ανθρώπους να έχουν την ίδια πνευματική ζωή, τις ίδιες ιδέες στον τομέα της φιλολογίας, τα ίδια πρότυπα για τη χρήση της γλώσσας και τον ίδιο θαυμασμό για την κλασική παιδεία. Ο ίδιος ο Καρλομάγνος αναμίχθηκε στη διαμόρφωση της παιδείας, παρότι δεν ήταν πολύ μορφωμένος. Γνώριζε τη λατινική γλώσσα τόσο όσο να μπορεί να συμμετέχει στις συζητήσεις. Δεν έμαθε ποτέ να γράφει, αλλά ενδιαφερόταν για τα πνευματικά θέματα και είχε το χάρισμα να συμβουλευεται γι' αυτά τους ανθρώπους που έπρεπε. Για την προσωπικότητα του Καρλομάγνου εκφράστηκαν πολλαπλές και συχνά αντικρουόμενες απόψεις.

Η τρίτη περίοδος (9ος-11ος αι.) της Μεσαιωνικής Λατινικής Λογοτεχνίας δεν έχει να παρουσιάσει αξιόλογα έργα στη λογοτεχνία. Η παιδεία μεταφέρθηκε στα μοναστήρια της Γερμανίας S.Gall, Reichenau, όπου καλλιεργήθηκε το ποιητικό είδος της *Sequentia*. Ο Notker ήταν ο εισηγητής του είδους αυτού, που απλώθηκε σε όλη την Ευρώπη και κυριάρχησε για πολλούς αιώνες. Κατά την ίδια περίοδο παρουσιάστηκε η μοναχή Hrotsvitha (Ροτσουίθη), πρώτη Γερμανίδα ποιήτρια, της οποίας το έργο εμπνευσμένο από τη χριστιανική και κλασική της παιδεία διαπνεόταν από βαθιά θρησκευτική πίστη και ηθική.

Η τέταρτη περίοδος (11^{ος} μέχρι το τέλος του 12ου αι.). Η εποχή αυτή θεωρείται η ακμή του Μεσαίωνα. Η λατινική φιλολογία ανθίζει και παρουσιάζει πλούσια και ποικίλα έργα, ανάμεσά τους το ποιητικό είδος της *Sequentia* και οι συνθέσεις των Goliardi, τα γνωστά *Carmina Burana*. Ο 12ος αι. είναι σε όλες τις πνευματικές εκδηλώσεις του θαυμαστός. Η λυρική ποίηση παίρνει ένα βαθύ προσωπικό χαρακτήρα, το ήθος των ιπποτών έρχεται στο προσκήνιο της ιστορικής ζωής και η φιλοσοφία αποκτά καθολικότητα μέσα στη ζωή της Ευρώπης. Οι φιλόσοφοι προχώρησαν από τη θεολογία στη φιλοσοφία. Η διδασκαλία του Χριστού μίλησε τόσο άμεσα στις καρδιές τους και κατάφερε να τους εμπνεύσει ώστε να κοιτάζουν μόνο το ανθρώπινο μέσα

στο σύμπαν , αφήνοντας άθικτο τον Θεό και άθικτα τα δόγματα. Κυρίαρχη προσωπικότητα της περιόδου αυτής ήταν ο Πέτρος Αβελάρδος, που θεωρήθηκε ένα από τα πιο ανυπότακτα πνεύματα του Μεσαίωνα. Επιδόθηκε στη σχολαστική φιλοσοφία (έτσι ονομάζεται η μεσαιωνική φιλοσοφία από τον τίτλο του καθηγητή των σχολών, όπου αυτή διδασκόταν :“doctor scholasticus”,και την προήγαγε μέσα από τη διαλεκτική του δεινότητα τόσο , ώστε πλήθος μαθητών συνέρρεε στη σχολή του στο Παρίσι. Βασικό μέλημα της φιλοσοφίας αυτής ήταν να συνδυάσει την πίστη και τη λογική, όχι με την αρχή «πίστευε και μη ερεύνα», αλλά «πίστευε και μη, ερεύνα»,δηλαδή, ερεύνα για να θεμελιώσεις την πίστη σου. Αν όμως στη διαλεκτική δεν μπόρεσε να τον νικήσει κανείς, στον έρωτα νικήθηκε. Η αυτοβιογραφία του “Historia calamitatum”(Ιστορία των συμφορών μου) και η ανταλλαγή των επιστολών του με την Ελοΐζα θεωρούνται πρότυπα αισθηματικής ανταπόκρισης. Η αλληλογραφία των δύο ερωτευμένων είναι ένα έξοχο και βαθύτατα σοβαρό μνημείο πνεύματος και ήθους.

Ισχυρή προσωπικότητα της εποχής αυτής ήταν και ο Βερνάρδος του Κλαιρβώ αναχωρητής , θεολόγος, δάσκαλος του μυστικισμού, ίδρυσε ο ίδιος μοναστήρι στο Κλαιρβώ και έγινε γνωστός για την αγιότητα , το ζήλο και το θάρρος του. Ο Βερνάρδος αγνόησε τη διαλεκτική και τη χτύπησε στο πρόσωπο του Αβελάρδου, του οποίου ήταν φανατικός αντίπαλος

Η πέμπτη περίοδος,(όλος ο 13ος αι.)είναι η ύστερη εποχή του Μεσαίωνα κατά την οποία η λατινική λογοτεχνία γνωρίζει την παρακμή. Δεν βρίσκουμε , παρά σπάνια, συγγραφείς με ποιότητα. Η λογοτεχνία, αν εξαιρέσουμε την πρόοδο του επιστημονικού τομέα , είναι χαμηλής ποιότητας.

Η μακρά διάρκεια του Μεσαίωνα έχει προκαλέσει ποικίλες τοποθετήσεις των ιστορικών για την αρχή και το τέλος του. Σημαντική είναι η άποψη του Jacques Le Goff, όπως διατυπώνεται στο πρόσφατο βιβλίο του με τίτλο: «Η Ευρώπη γεννήθηκε τον Μεσαίωνα;» Οι αιώνες που μεσολαβούν ανάμεσα στον 6^ο και 15^ο αιώνα- παρατηρεί ο Γάλλος ιστορικός- υπήρξαν σημαντικοί και ο Μεσαίωνας κληροδότησε στην Ευρώπη του σήμερα και του αύριο την πιο σπουδαία ζωντανή κληρονομιά της . Είναι φανερό-προσθέτει- ότι δεν υπάρχει πουθενά τομή της Αναγέννησης. Προτείνει , λοιπόν, στους αναγνώστες του να θεωρήσουν τα τέλη του 15^{ου} αιώνα σταθμό στη μεσαιωνική ιστορία της Ευρώπης, πράγμα που δικαιώνει και τον τίτλο της δικής του μελέτης.

Η λατινική Φιλολογία του Μεσαίωνα κατά την περίοδο της ακμής της (1200-1350) ήταν στενά συνδεδεμένη με την ιστορία του πνεύματος και στάθηκε η αστείρευτη πηγή, απ' όπου άντλησαν οι λογοτεχνίες όλων των εθνών. Αν τον 13^ο αιώνα το μέλλον της Ευρώπης αποκτά σαφέστερα χαρακτηριστικά, αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη των λογοτεχνιών. Κατά την περίοδο λοιπόν αυτή, νέα Πανεπιστήμια ιδρύθηκαν απαλλαγμένα από την κηδεμονία των Παπών και με λαμπρό επιτελείο καθηγητών και πλήθος σπουδαστών. Κυριότερα κέντρα της πνευματικής ζωής της Ευρώπης ήταν το Παρίσι, η Οξφόρδη και η Μπολόνια. Δύο νέα θρησκευτικά τάγματα εμφανίστηκαν, των Φραγκισκανών και των Δομηνικανών, καθώς και ισχυρές προσωπικότητες (Αβελάρδος, Κλαιρβώ) προαγγέλλοντας την Αναγέννηση. Πνευματικό επίτευγμα της εποχής, η εκλαΐκευση της παιδείας και η ανεξαρτητοποίησή της από την εκκλησία. Ο κλήρος που αποτελούσε την κύρια πηγή κουλτούρας παύει πλέον να παίζει αυτόν τον ρόλο ή τουλάχιστον ακολουθεί τον εκλαϊκισμό, ο οποίος δεν κινείται εναντίον της εκκλησίας αλλά μέσα σε αυτήν. Στην πραγματικότητα κινείται εναντίον των Παπών και της πολιτικής τους και μόνον αργότερα αυτό το νέο ρεύμα θα κινηθεί κατά της εκκλησίας και των κατευθύνσεών της ή τουλάχιστον θα θελήσει να λειτουργήσει απόλυτα ανεξάρτητα από αυτήν. Αλλά τότε θα είμαστε πλέον μπροστά σε έναν αυθεντικό ουμανισμό, που στηρίζεται στη συνεχή επαφή με τους μεγάλους συγγραφείς της αρχαιότητας, μπροστά δηλαδή στη χρυσή εποχή των λατινικών μεσαιωνικών Γραμμάτων. Για δύο ολόκληρους αιώνες οι Ουμανιστές φέρονταν συνεχώς σαν η Λατινική να ήταν και να έπρεπε να παραμείνει η μόνη άξια γραπτή γλώσσα. Πολλοί διανοούμενοι εξέφραζαν την λύπη τους, γιατί ο Δάντης συνέγραψε το μεγάλο ποίημά του στην Ιταλική, παρότι είχε αρχίσει στη Λατινική. Όλο το πεπρωμένο της ιταλικής ποίησης εξαρτήθηκε από το ότι δεν συνέχισε κατ' αυτόν τον τρόπο. Το σύγγραμμά του *De Vulgari eloquentia* γραμμένο στη Λατινική, παρέμεινε σχεδόν στην αφάνεια για πολύ καιρό, και όσο μεγάλη αξία και αν έχει για εμάς, δεν μπόρεσε να αποκτήσει την επιβλητική επίδραση της *Divina Commedia*, η οποία και καθιέρωσε τον Δάντη «πατέρα της Ιταλικής Λογοτεχνίας». Ωστόσο ακόμη και ο Πετράρχης εμπιστευόταν περισσότερο τα λατινικά του ποιήματα παρά τα σονέτα και τα τραγούδια του, ενώ ακόμη και προς τον Ariosto απευθύνθηκε η αξίωση να συνθέτει στη Λατινική. Ο Μπούρκχαρντ διατυπώνει σχετικά μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση: είναι καλό που η ιταλική ποίηση διέθετε δύο ειδών εργαλεία, γιατί και στα δύο οι επιδόσεις της υπήρξαν έξοχες και ιδιαίτερες και μάλιστα με τρόπο, ώστε να κατανοεί κανείς, γιατί η ποίηση γράφεται αλλού στην

Ιταλική και αλλού στην Λατινική. Ίσως τα ίδια να ισχύουν και για τον πεζό λόγο. Η παγκόσμια θέση και φήμη της ιταλικής παιδείας εξαρτήθηκαν από το ότι ορισμένα ζητήματα έγιναν αντικείμενο επεξεργασίας στη Λατινική, ενώ την ιταλική πρόζα τη χειρίστηκαν με τον καλύτερο τρόπο όσοι χρειάστηκε να παλέψουν με τον εαυτό τους, για να μη γράψουν στη Λατινική. Ο λόγος καθυστέρησης της γέννησης της ιταλικής λογοτεχνίας έχει απασχολήσει τους ειδικούς αυτής της περιόδου, γιατί από αυτόν έβγαινε το συμπέρασμα ότι ενώ στη Γαλλία, για παράδειγμα, η λαϊκή λογοτεχνία γεννήθηκε εξαιτίας μιας πιο έντονης ώθησης από τα χαμηλά στρώματα, στην Ιταλία αντίθετα επικράτησαν για μια τέτοια γέννηση τα καλλιεργημένα και κάπως τεχνητά στοιχεία. Ο E.R.Curtius δικαιολογεί την καθυστέρηση αυτή λέγοντας ότι ο Δάντης είναι ο πρώτος που κάνει την ανατροπή και τρέφει την ποίησή του με τους θησαυρούς του λατινικού Μεσαίωνα. Σήμερα, όπως αναφέρει ο Αζόρ Ρόζα, πιστεύουμε ότι μια τέτοια καθυστέρηση οφείλεται όχι στην έμμονη επικράτηση της λατινικής παράδοσης αλλά στον κυρίως πρακτικό, οικονομικό και δικαστικό χαρακτήρα, που κυριέυσε τον ιταλικό πολιτισμό των κοινοτήτων κατά την ανάπτυξή του μέσα από την κρίση των φεουδαλικών θεσμών, έτσι ώστε η ανάγκη της χρήσης της λαϊκής γλώσσας παρέμεινε για πολύ καιρό εκτοπισμένη στους πιο ωφελιμιστικούς τομείς.

Στον γλωσσικό τομέα ο Μεσαίωνας βρήκε στην ανάπτυξή της μια γλώσσα παγκόσμια, τη Λατινική, την οποία είδε κατόπιν να υποχωρεί αργά-αργά και να αναγεννάται στις ρομανικές γλώσσες και να εξαπλώνεται η επίδρασή της στον γερμανικό, σλαβικό και ουγγρικό πολιτισμό. Η Λατινική υπήρξε η γλώσσα του πολιτισμού δεκατριών αιώνων που χωρίζουν τον Βεργίλιο από τον Δάντη. Χωρίς αυτή τη γλώσσα δεν θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τις λαϊκές φιλολογίες του Μεσαίωνα όπως το *Chanson de Roland*, τους τροβαδούρους και συγκεκριμένα τον λατινικό Μεσαίωνα. Η Λατινική του Μεσαίωνα υπήρξε για όλη την Ευρώπη ο φορέας που μπόρεσε να εκφράσει όλες τις εκδηλώσεις του πνεύματος και της τέχνης, μια τεράστια δηλαδή παιδεία. Η απαρχή των ρομανικών γλωσσών και λογοτεχνιών, που προέρχονται από τη σύνθετη ανάπτυξη και μετεξέλιξη της Λατινικής, είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ιστορική και πνευματική ανάπτυξη της κοινής βάσης της σύγχρονης ευρωπαϊκής πολιτιστικής πραγματικότητας, που είναι ο αρχαίος ρωμαϊκός πολιτισμός με τον μεγάλο όγκο των λογοτεχνικών και φιλοσοφικών επιτευγμάτων, τα οποία αυτός πραγματοποίησε. Αυτός όμως ο δεσμός δεν είναι άμεσος. Ανάμεσα στον κλασικό λογοτεχνικό πολιτισμό και στον σύγχρονο παρεμβάλλεται μια άλλη

μεγαλειώδης δημιουργία λογοτεχνικού πολιτισμού , η οποία αντιπροσωπεύεται από την ιστορία της μεσαιωνικής λατινικότητας .Η μεσαιωνική αυτή λατινικότητα σε σχέση με την κλασική διατηρεί ουσιαστικά την ευρωπαϊκή πνευματική ενότητα, παρατηρεί ο E.R. Curtius, ο οποίος αναφέρεται στο δεσμό ανάμεσα στους Βεργίλιο, Δάντη, Βίκο και Γκαίτε, που δεν είναι άλλος από την κλασική παράδοση, της οποίας βασική γλώσσα είναι η Λατινική. Δεν μπορούμε να ξεχωρίσουμε τον Βεργίλιο από τον Δάντη ούτε τον Δάντη από τον Βοκκάκιο και τον Πετράρχη. Έτσι καθιερώθηκε ανάμεσα στις λαϊκές και στις εθνικές γλώσσες ένας διάλογος χωρίς τον οποίο δεν μπορούμε ούτε τις μεν ούτε τις δε να κατανοήσουμε . Ο E.R. Curtius θέλησε να τονίσει τη σημασία του λατινικού μεσαίωνα , τοποθετώντας τον υπό την προστασία της Ευρώπης και του Δάντη. Πρόκειται –όπως ο ίδιος τονίζει - για τον λατινικό Μεσαίωνα και όχι για τον Μεσαίωνα γενικά. Χαρακτηριστική είναι εξάλλου η επισήμανση του Αζόρ Ρόζα ότι μόνον η Λατινική επέτρεψε την εύκολη και βαθιά διάδοση ιδεών, γνώσεων και αξιών πολιτισμικών, θεσμών και νέων μορφών πνευματικής οργάνωσης , που πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια όλου του 15^{ου} αι. από τον ιταλικό πολιτισμό προς όλους τους άλλους της Ευρώπης , συμπεριλαμβανομένων και των μη ρομανικών.

Ο απολογισμός της μεσαιωνικής λατινικής φιλολογίας , της γαλουχημένης με τη φαντασία, τη διάνοηση και την πίστη σε κάθε εκδήλωση φιλολογική, φιλοσοφική, καλλιτεχνική υπήρξε τεράστιος. Είναι βέβαιο ότι αυτή η φιλολογία είναι περισσότερο ενδιαφέρουσα ως πολιτιστικό γεγονός, συνδεδεμένη με την ιστορία του πνεύματος , παρά ως καθαρή φιλολογία .

Στον Μεσαίωνα ανήκει το ποίημα *Dies irae*, που δεν είναι ο ύμνος του θανάτου αλλά της χαράς και της αιώνιας ελπίδας, που δηλώνει τη μετάνοια και όχι την κατάρα και την καταδίκη. Ο ύμνος αυτός ανήκει στη χριστιανική ποίηση και συγκεκριμένα στο σημαντικό είδος *Sequentia*, που ξεκίνησε από την Ανατολή και πολύ γρήγορα άνοιξε σε όλη την Ευρώπη. Η ποίηση αυτή, η οποία συνδέθηκε με τη σύγχρονή της επικαιρότητα - δοξασίες, κοινωνικές καταστάσεις, θρησκευτικά δόγματα - είχε μεγάλη απήχηση και έγινε η Βίβλος του λαού, γιατί μέσω αυτής εκφράστηκε η ελπίδα της μεταθανάτιας ζωής και το μεγαλείο της λύτρωσης. Ο Tommaso da Celano, συγγραφέας της *sequentia* “*Dies irae*”, δέχθηκε έντονα την επίδραση από τα βιβλικά χωρία που αναφέρονται στη Δευτέρα Παρουσία , από τους Προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης και τους Ευαγγελιστές της Καινής.

*Dies irae, dies illa,
solvet saeculum in favilla,*

teste David cum Sibylla.

Στην παραπάνω πρώτη στροφή ο ποιητής τονίζει την ιδιαιτερότητα εκείνης της μέρας (Dies irae, dies illa), η οποία χαρακτηρίζεται ως μέρα οργής και χρησιμοποιείται συχνά και στην Καινή Διαθήκη με αναφορά στη μέλλουσα κρίση. Την ημέρα αυτή θα γίνουν όλα στάχτη και θα έλθει η καταστροφή. Ως προφήτες που είχαν μαρτυρήσει ότι θα ερχόταν η φοβερή μέρα, φέρονται από τον ποιητή ο Δαβίδ και η ειδωλολατρική Σίβυλλα. Οι χριστιανοί συγγραφείς και ποιητές συχνά αναμείγνυαν τη Βίβλο με την ειδωλολατρική μυθολογία και πίστευαν ότι οι χρησμοί της Σίβυλλας είχαν άμεση σχέση με τον χριστιανισμό. Στη συνέχεια ο ποιητής με τη δεύτερη στροφή του ποιήματος “quantus tremor est futurus,

quando iudex est venturus,

cuncta stricte discussurus!”

εκφράζει τη φιλοσοφία και τις δοξασίες του Μεσαίωνα σχετικά με το φόβο του θανάτου, που χαρακτήριζε την περίοδο αυτή, ενώ στην εκκλησία των πρώτων χριστιανών η Δευτέρα Παρουσία ήταν πόθος και ελπίδα για τη μεταθανάτια ευτυχία. Στον δεύτερο και τρίτο στίχο (quando iudex... discussurus), ο ποιητής αναφέρεται στον κριτή, ο οποίος θα εξετάσει και θα κρίνει με αυστηρότητα όλους τους θνητούς. Για τον Μεσαίωνα η εικόνα αυτή ήταν κοινός τόπος. Ο Κύριος θα παρουσιαζόταν ως αυστηρός εκτελεστής της δικαιοσύνης και της εκδίκησης και μόνον ένας παντοδύναμος μεσάζων θα τον έφερνε σε σημείο ελέους εκ μέρους του κριτή. Αυτός ο μεσάζων ήταν η μητέρα του Χριστού, η οποία προσέλαβε τον τίτλο της μητέρας του ελέους “mater misericordiae”

Ο ύμνος Dies irae δεν ήταν η μοναδική έκφραση του πνεύματος του Μεσαίωνα. Στην περίοδο αυτή ανήκουν το Canticum delle creature, έργο του Φραγκισκανού μοναχού Φραγκίσκου της Ασίζης αλλά και οι λεπτές φιλολογικές ασέλγειες των περιπλανώμενων κληρικών και σπουδαστών Goliardi, τα γνωστά κυρίως από τη μελοποίηση του Carl Orff, Carmina Burana, γραμμένα για τη φύση, τον έρωτα, το κρασί, για την ανήσυχη και ασυμβίβαστη νεολαία. Τα 228 ποιήματα που σώζονται, χωρίζονται σε 3 κατηγορίες: τα ηθικά-σατιρικά(1-55), τα ερωτικά (56-186) και τα βακχικά (187-228). Πρόκειται για ιδιότυπη ποιητική έκφραση του Μεσαίωνα, για κείμενα τα οποία γράφονται σε μιαν εποχή που αρνήθηκε τη χαρά της υλικής ζωής. Οι ποιητές αυτοί δεν ανήκαν σε συγκεκριμένη κοινωνική τάξη και ήταν στενά συνδεδεμένοι μεταξύ τους-παρά τη διαφορετική καταγωγή- λόγω της γλώσσας, της Λατινικής, λόγω της δίψας για μάθηση και κυρίως λόγω των κοινών αγώνων, που με

πολύ κόστος έκαναν ενάντια στο κατεστημένο της εποχής τους. Ο όρος Goliardi, (ονομασία των ποιητών αυτών) απασχόλησε τους μελετητές της Λατινικής Φιλολογίας ως προς την ετυμολογία του, την οποία άλλοι αποδίδουν στη λέξη gula-gola με την κατάληξη –hard, υπό την έννοια του golosus(καλοφαγάς, ακράτητος, άσωτος) και άλλοι στον βιβλικό γίγαντα Γολιάθ, Golias-ae, που σημαίνει διάβολος , εχθρός του Θεού. Ο Otto Schumann στον πρόλογο της κριτικής έκδοσης των Carmina Burana χαρακτηρίζει τους Goliardi ως «συγγραφείς ανεξάρτητους , οι οποίοι ζούσαν από την πένα τους χάρη στην προστασία πλουσίων κυρίων». Η ίδια μετριοφροσύνη που εμπόδιζε κατά τον Μεσαίωνα το πλήθος των υμνογράφων, των συγγραφέων των ακολουθιών και δοξολογιών να γίνουν γνωστοί, διέκρινε και τους Goliardi. Γι' αυτό, εκτός από τους κύριους εκπροσώπους, Walter Map ,Archipoeta, Golias, Ugo Primat d' Orleans, Philippe de Grève, οι περισσότεροι έμειναν άγνωστοι.

Τα ερωτικά C.B. είχαν διαχρονική απήχηση και προκάλεσαν το ενδιαφέρον και την προτίμηση των ευρωπαϊών μελετητών, που τους έδωσαν και το προβάδισμα στα ανθολογία τους. Κατά τον 12^ο-13^ο αι. ο έρωτας πρωταγωνιστούσε στη λογοτεχνία και μέσα από αυτόν εκφραζόταν η ανάγκη των νέων να δώσουν το παρόν τους και να αντιταχθούν δημιουργικά στο κοινωνικό κατεστημένο. Ενώ το πρότυπο του ιπποτικού εκλεπτυσμένου έρωτα επικρατούσε σε όλη την Ευρώπη με κυρίαρχο το έργο De Amore του Α.Καπελλάνου , τα C.B. αιφνιδίασαν με την αισθητικότητα και τον αισθητισμό τους. Ο έρωτας ο πνευματικός και ο σαρκικός θεωρείται πράξη σωστή και αναγκαία , προκειμένου η φύση να διαιωνίζεται στις μορφές και τα είδη της. Η φύση δεν είναι πια αντίπαλος μυστηριώδης αλλά σύντροφος στοργικός των νέων , είναι ο εσώτατος σύνδεσμος των δύο στοιχείων δημιουργίας του έρωτα, του πνεύματος και του σώματος. Οι goliardi δεν ενδιαφέρονται να αναλύσουν τις διακυμάνσεις της ψυχής της γυναίκας, όπως θα περίμενε κανείς από ποιητές κληρικούς και σπουδαστές. Η γυναίκα υμνείται κυρίως για τα φυσικά της χαρίσματα και είναι πηγή χαράς για τη νιότη. Ένα τέτοιο πρότυπο γυναίκας είναι εντελώς διαφορετικό από το αντίστοιχο άυλο και απρόσιτο της ιπποτικής ποίησης . Οι goliardi, εξυμνώντας τον έρωτα ως voluptas (ηδονή σώματος και ψυχής) και ως cupiditas (επιθυμία), ακολουθώντας έτσι πιστά τον Οβίδιο, έμοιαζαν λιγότερο χριστιανοί από τους ιπποτικούς ποιητές, που καλλιεργούσαν μορφές έρωτα αγνού και πνευματικού. Όπως ο χριστιανός έπρεπε να θεωρεί τη ζωή του ως «militia Christi» (θητεία, υπηρεσία στο Θεό), έτσι και ο πιστός στον έρωτα έπρεπε να βιώνει τη «militia amoris» (θητεία στον έρωτα). Ο έρωτας είναι ή amor purus(έρωτας αγνός

που δεν φθάνει στην ολοκλήρωση) ή amor mixtus (σαρκικός και ολοκληρωμένος). Ο έρωτας αυτός παρουσιάζεται γλαφυρά στο ποίημα C.B.72, και ακολουθεί μια σειρά βαθμίδων –ματιά , συνομιλία, χάδι, φιλή συνουσία- έτσι ώστε να αναπτύσσεται σταδιακά και η φλόγα να παραμένει άσβηστη και στους δύο ερωτευμένους νέους. Ενδεικτικές είναι οι πρώτες τρεις στροφές που παρατίθενται στην ελληνική τους απόδοση :

1^α Την Αφροδίτη ευγνωμονώ, τι εκείνη
με πνεύμα ευνοϊκό χαμογελώντας
την ποθητή κι ευχάριστη σε μένα
εχάρισε κατάκτηση μιας κόρης.

1β Πολύ καιρό στην Κύπρη στρατευμένος
και την ανταμοιβή μου ν' απολάυσω
δεν ήταν δυνατό' ωστόσο τώρα
νιώθω πως πλημμυρίζω από ευτυχία
και πως αστράφτει η όψη της Διώνης.

2^α Βλέμματα και γλυκιές συνομιλίες,
φιλήματα και απαλές θωπείες
με άφησε να γεύομαι η παρθένα'
όμως απέμεινε το σκαλοπάτι
του έρωτα το πιο γλυκό, το τελευταίο.
Σ' αυτό ν' ανέβω αν δεν τα καταφέρω,
θα γίνω πιο τρελός από τον πόθο.

Είναι σημαντικό το γεγονός ότι ο Μεσαιώνας αισθάνθηκε κληρονόμος και άρρηκτος συνεχιστής του λατινικού κόσμου δίνοντας νέα πνοή στα πρόσωπα της κλασικής αρχαιότητας και σε εκείνα της κλασικής μυθολογίας. Η προσωπικότητα πχ. της Διδούς, εγκαταλελειμμένης από τον falsus amator και καταδικασμένης σε αυτοκτονία απαντά στην ποίηση των goliardi ως νεαρή ερωτευμένη κοπέλα, ως pastorella, που ήταν επινόηση της δημόδους φιλολογίας και εμφανίστηκε μετά τον 12^ο αι. στην ποίηση.

Οι ως επί το πλείστον ανώνυμοι ποιητές των Carmina Burana ύψωσαν κατά το δεύτερο ήμισυ του 12^{ου} αι. και τη διάρκεια του 13^{ου} φωνή διαμαρτυρίας για τη διεκδίκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία καταπιέζονταν από την

εκκλησιαστική εξουσία. Η σατιρική ποίηση βρίσκει τον 12^ο αιώνα μεγάλη διάδοση, ευνοούμενη ιδιαίτερα από την κατάσταση της εκκλησίας αλλά και από την πολιτιστική αναγέννηση που διαφαινόταν στα σχολεία τα προσαρτημένα στους καθεδρικούς ναούς, όπου ανακαλύπτονταν και σχολιάζονταν οι Λατίνοι σατιρικοί ποιητές Οράτιος, Γιουβενάλης, Μαρτιάλης, των οποίων τα ηθικά διδάγματα συνδυάζονταν με τα μηνύματα της Βίβλου και των Ευαγγελίων. Η εκκλησία ταλανιζόταν από εσωτερικές συγκρούσεις για αξιώματα και εξουσία αλλά και από τις μεταρρυθμίσεις, που ο Πάπας Γρηγόριος Ζ' είχε καθιερώσει. Η αγαμία των κληρικών προκάλεσε τους goliardi, οι οποίοι με καυστικούς στίχους αντέδρασαν στη νέα αρχή της εκκλησίας και σε πολυάριθμα έργα τους αναρωτιούνταν αν η θέληση του Θεού ήταν ο κληρικός να μην αγαπά τις γυναίκες, αφού ο Θεός καταράστηκε το στείρο άνθρωπο και ο Ζαχαρίας είχε γυναίκα και παιδιά. «Είναι το πεπρωμένο των χωρικών να καλλιεργούν τη γη, των ιπποτών να αγωνίζονται και των κληρικών να αγαπούν», έγραφαν οι goliardi με ειρωνεία διακριτική και χωρίς ίχνος χυδαιότητας. Τον 12^ο αι. ο κλήρος παραπονιόταν για την πενία του, ενώ ζούσε στην πολυτέλεια. Οι ιδρυτές των εκκλησιών επιδίδονταν σε αρπαγές και βιαιότητες, ενώ ο λαός διαρκώς πανικόβλητος από το φόβο του διαβόλου αναζητούσε την ευθυμία σε γιορτές και πανηγύρεις. Και όταν η μοιραία στιγμή του θανάτου έφθανε, για να σώσει την ψυχή του δωροδοκούσε με γενναία κληροδοτήματα τις μονές. Η εκκλησιαστική ανανέωση που επεχείρησε ο Γρηγόριος Ζ' περιλάμβανε και την πάταξη της σιμωνίας η οποία, διαμέσου της αγοραπωλησίας εκκλησιαστικών αγαθών και υπηρεσιών, καταργούσε την ελεύθερη δράση του πνεύματος και διέφθειρε το σώμα της εκκλησίας. Όμως, οι παπικοί σύμβουλοι πολύ σύντομα αποδείχτηκαν φιλοχρήματοι, αμείλικτοι εξουσιαστές και γέννησαν ακόμη και την υποψία για υποστήριξη της σιμωνίας. Στο εσωτερικό της Εκκλησίας εκφράστηκαν σκληρές κριτικές ενάντια στην παπική πολιτική, στην απληστία και υποκρισία των συνεργατών του Πάπα, στον εκφυλισμό γενικότερα της Εκκλησίας. Αυτόν ακριβώς λοιπόν τον εκφυλισμό των ηθών καυτηριάζουν με τους στίχους τους οι goliardi, οποίοι σε συνεργασία με μεγάλους θεολόγους και πανεπιστημιακούς δασκάλους έχουν την πρόθεση να ανανεώσουν την εκκλησία, καταγγέλλοντας την ανήθικη συμπεριφορά και τις καταχρήσεις των κληρικών, τη σιμωνία και ιδιαίτερα την υποκρισία, που τη θεωρούσαν καρπό της διάστασης ανάμεσα στο ευαγγελικό μήνυμα και την αμαρτωλή ζωή. Τα ηθικά σατιρικά C.B. είναι μια σάτιρα της πνευματικής κατάπτωσης της Εκκλησίας που προέρχεται από την ανάμειξη της λαϊκής εξουσίας στην πνευματική ζωή αλλά και

από τις πολιτικές και κοσμικές φιλοδοξίες των Παπών και την ακόρεστη λαίμαργία της αυλής τους. Ενάντια ειδικά στην τελευταία, οι goliardi εκσφενδονίζουν τα βέλη τους, καταδικάζοντας τη δωροδοκία των καρδινάλιων, των αξιωματούχων και των εκκλησιαστικών δικαστών, οι οποίοι κατηγορούνταν ότι κινούσαν δίκες με σκοπό την οικειοποίηση της περιουσίας των πιστών. Η ποίηση των goliardi δεν είναι ποτέ αντιεκκλησιαστική αλλά στενά αντιπαπική. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα ποιήματος (σε ελληνική μετάφραση), το οποίο καυτηριάζει τους Πάπες της Ρώμης και εξευτελίζει κυριολεκτικά τους κληρικούς της.

C.B. XXI a.FOL.11b

Ρώμη, ακόρεστο το συντηρείς το ήθος το παλιό
δωρίζεις στους γενναιόδωρους προσφέρεις στους εταίρους
όποιος αμέτοχος σταθεί, σαν άθλιος λογιέται· αυτόν κολάζεις.
Δέξου, μάζεψε, άρπαξε, να η χαρά του Πάπα
αν τίποτα δεν έδωσες, τίποτα δεν προσφέρεις
πώς θα μπορέσουν κι αυτοί τον άθλιο να συντρέξουν;
Αν τους προσφέρεις χρήματα, γεμίζεις τα πουγκιά τους,
δεν έχεις πια αμαρτήματα, κι ας είσαι μ' αλυσίδες.
Μη μου ζητάς να σου το πω, αν και καλά το ξέρω,
σε ποιο σημείο ο βασιλιάς από τον Πάπα αλλάζει:
έχει την τόλμη ο βασιλιάς, κρυφούς δρόμους ο Πάπας.

Ο εκφυλισμός της Εκκλησίας, σύμφωνα με τους goliardi γεννήθηκε από τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκείνη λειτουργούσε ανάμεσα στον 11^ο και 12^ο αι., κατασπαραγμένη από τα σχίσματα που προκλήθηκαν από την αυτοκρατορική πολιτική. Η κατάπτωση αυτή της Εκκλησίας επηρέασε τον μεσαιωνικό κόσμο που κυριαρχείτο από μια *tristitia temporis*, μια απαισιοδοξία δηλαδή για την πραγματικότητα. Σήμερα, δεν είναι δύσκολο να αντιληφθούμε την ψυχολογία της κοινωνίας του Μεσαίωνα. Σε αυτή την ατμόσφαιρα κατάπτωσης η έννοια της αρετής έχει εκλείψει, κάθε αξία αναιρείται, η τιμιότητα, η γενναιότητα έχουν σβήσει και το τέλος του κόσμου φαίνεται αναπόφευκτο. Οι στίχοι των goliardi με καυστική ειρωνεία εκφράζουν τα παράδοξα της εποχής μέσα από ρητορικά σχήματα, όπως «το αδύνατον», που φανερώνει όλη την ηθική διαστροφή του κόσμου του παράλογου και του ακατανόητου. Χαρακτηριστικό είναι το C.B. 6, που παρουσιάζει το «αδύνατον» (σε ελληνική μετάφραση). «Τώρα δεκάχρονα παιδιά / ελεύθερα, με το ζυγό λυμένο

/ μας κάνουνε το δάσκαλο / στραβοί γκρεμίζουν τους στραβούς / πετούν πουλιά χωρίς φτερά /». Και το C.B.10 : « Βαλεριάνες έγιναν τα ρόδα / σπήλαιο ο οίκος του θεού / ληστεύουν , δεν νομοθετούν / όσοι το νόμο του Θεού χαλούν»

Στα Carmina Burana έχουμε ένα ενδιαφέρον ιστορικό και πολιτισμικό φαινόμενο, που αξίζει να επισημανθεί, παρατηρεί ο καθηγητής Μ. Μερακλής. Πρόκειται για μια κίνηση , που έχει χαρακτήρα έντονης αμφισβήτησης αν όχι και ανατροπής , κίνηση δηλαδή κληρικών εναντίον κληρικών δίπλα στους φοιτητές , που κινήθηκαν με τα ίδια κίνητρα αμφισβήτησης εναντίον των σχολαστικών καθηγητών. Αυτή, λοιπόν, η «διαταξικότητα» της κίνησης αμφισβήτησης, η οποία εξάλλου είχε ως ενωτικό στοιχείο την προϋπόθεση ενός – περισσότερο ή λιγότερο- υψηλού βαθμού διανοητικότητας και παιδείας, αποκτά σχεδόν και μιαν ιστορική μοναδικότητα, η οποία βρίσκει την οριακή έκφρασή της με το γεγονός ότι η γλώσσα που χρησιμοποιούν οι αμφισβητίες είναι η Λατινική, η γλώσσα της Σχολαστικής του Μεσαίωνα , του Θωμά του Ακινάτη και των παπικών εγκυκλίων. Είναι συναρπαστικό- καταλήγει-,όχι μόνον οι κληρικοί κατά κληρικών , πανεπιστημιακοί σπουδαστές κατά πανεπιστημιακών δασκάλων, αλλά και η Λατινική εναντίον της Λατινικής.

Ο 13^{ος} αι. ανοίγει με την έντονη θρησκευτική μεταρρύθμιση για την αποκατάσταση της εξουσίας της εκκλησίας , που άρχισε με τον Ποντίφικα Ιννοκέντιο Γ/ και έκλεισε με την άτυχη προσπάθεια του Βονιφάτιου Η/ , του γνωστού για τις απολυταρχικές περί της παποσύνης αρχές του. Ο Βονιφάτιος προσπάθησε να επιβάλει τη θεοκρατική εξουσία της εκκλησίας , γιατί πίστευε ότι ο Πάπας έχει την ύψιστη πνευματική δύναμη ακόμη και στην πολιτική εξουσία. Αναμείχθηκε έντονα στην τότε ευρωπαϊκή πολιτική και στις εσωτερικές υποθέσεις της Γαλλίας , αφόρισε το Φίλιππο Δ/ και προκάλεσε εκστρατεία των Γάλλων με αποτέλεσμα τη σύλληψή του. Η φιλοτιμία του πλήγηκε τόσο ώστε ένα μήνα μετά πέθανε. Η σχέση διαμάχης ανάμεσα στην εκκλησία και την αυτοκρατορία , που διέτρεχε από την αρχή μέχρι το τέλος όλο το Μεσαίωνα, γνώρισε κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα τα τελευταία χτυπήματα. Άλλες πολιτικές πραγματικότητες έρχονταν στο προσκήνιο και ο άξονας της εξουσίας μετεκινείτο στην Ευρώπη υπέρ των εθνικών κρατών . Η εκκλησία δεν είχε πια τη δύναμη να επιβάλει τη θέλησή της με τα μέσα της θρησκευτικής επιδοκίμασας ούτε να μάχεται με τα εφήμερα μέσα εναντίον πολύ πιο ισχυρών αντιπάλων. Όλη αυτή η περίοδος μέχρι τον Δάντη χαρακτηρίζεται από την παρακμή των δύο κύριων

δυνάμεων του μεσαιωνικού πολιτισμού, του θεοκρατικού και του πολιτικο-θρησκευτικού.

Τον Βονιφάτιο Η΄ έχει επιλέξει ως πρωταγωνιστή του έργου του «Mistero Buffo» ο Dario Fo, ο οποίος με αυτό, πήρε το βραβείο Νόμπελ με την ακόλουθη αιτιολογία: «Το βραβείο απονέμεται στον Dario Fo , γιατί μαζί με την Franca Rame, συνεχίζοντας την παράδοση των μεσαιωνικών giullari , περιγελά και καυτηριάζει την εξουσία, αποκαθιστώντας έτσι την αξιοπρέπεια των καταπιεσμένων ταπεινών ανθρώπων».

Η ενασχόλησή μου με τη λατινική λογοτεχνία του Μεσαίωνα και την κοινωνία των goliardi, μέσα από τις συνθέσεις τους C.B, με έφερε πολύ κοντά στο θεατρικό έργο του νομπελίστα Dario Fo, «Mistero Buffo» και η έρευνα με οδήγησε στον χαρακτηρισμό «σύγχρονος goliardus» για τον Ιταλό θεατράνθρωπο. Επιλέγοντας ως πρότυπα τους επαναστάτες ήρωες του λατινικού Μεσαίωνα , ο D.F. καταφέρνει με μηνύματα ενάντια στην υποκριτική στάση της επίσημης εκκλησίας και όχι ενάντια στο Θεό(όπως τον κατηγορήσαν και τον καταδίκασε το Βατικανό) να ευαισθητοποιήσει τον σύγχρονο αναγνώστη και θεατή στα διαχρονικά προβλήματα σχέσεων εξουσίας εκκλησιαστικής-κρατικής και κοινωνίας.

Είναι αναγκαίο να επισημάνουμε ότι το άλμα που πραγματοποιείται κατά τους τελευταίους αιώνες του Μεσαίωνα είναι τεράστιο. Τα C.B. που εξετάσαμε, επιζούν ως λογοτεχνικά κείμενα αξιόλογα για την ιστορική και πολιτισμική προσέγγιση του μεσαιωνικού παρελθόντος. Η συνάντηση των τελειοποιημένων πολιτιστικών παραδόσεων και των λαϊκών γλωσσών - συνάντηση πίσω από την οποία διακρίνεται μια κυκλώπεια κοινωνική και οικονομική μεταμόρφωση ολόκληρης της Ευρώπης - υποχρεώνει τη λογοτεχνία σε μια τροποποίηση των κανόνων, των σκοπών και του κοινού της. Καθορίζει το ξεκίνημα μιας μακράς πορείας διαφοροποίησης και διακλάδωσης του πολιτισμικού γίνεσθαι στις αυθεντικές δυνάμεις της κοινωνίας, που θα δώσει σιγά-σιγά ζωή σε ένα καινούργιο πολιτισμό βασισμένο στη λαϊκή κουλτούρα.

Θα ήταν ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε την πορεία της ελληνορωμαϊκής σκέψης μέσα στη ζωή της σύγχρονης Ευρώπης και της Αμερικής – επισημαίνει ο Highet– να δείξουμε πόσα της όφειλε ο Βολταίρος, ή πώς διαμόρφωσε το πνεύμα της μεσαιωνικής εκκλησίας , και πώς η λογική και η μεταφυσική των Ελλήνων ενσωματώθηκαν στις πνευματικές αποσκευές χωρίς τις οποίες δεν μπορεί

να στοχαστεί κανένας άνθρωπος της Δύσης. Ή, τέλος ,με μια νεοτεριστική και πολύτιμη προσέγγιση στην ιστορία , να δείξουμε πόσοι μεγάλοι άνδρες είχαν πρότυπο – και στη ζωή και στα έργα τους – τους κλασικούς ήρωες των νεανικών τους αναγνωσμάτων. Ο Κάρολος ΙΒ/ νόμιζε πως είναι Αλέξανδρος. Ο Jefferson ήθελε να γίνει Κικέρων. Ο Ναπολέων έχρισε τον εαυτό του Καίσαρα. Πάμπολλοι στοχαστές και καλλιτέχνες του σύγχρονου κόσμου που, αν και σε ελάχιστα κείμενά τους εμφανίζουν την άμεση επίδραση των κλασικών , ανακάλυψαν ότι η κλασική λογοτεχνία είχε γι'αυτούς τεράστια αξία και ως πρόκληση και ως ερέθισμα. Όταν συνέθετε το Ring des Nibelungen ο Wagner έγραφε μουσική όλο το πρωί. Μετά το γεύμα , καθόταν στον κήπο και μελετούσε ελληνικές τραγωδίες , επειδή ένιωθε πως καμιά άλλη λογοτεχνία δεν μπορούσε να τον κρατήσει στο ίδιο υψηλό επίπεδο πάθους και δύναμης. Είναι επίσης φανερό ότι συνέλαβε τα μελοδράματά του ως σύγχρονα αντίστοιχα των ελληνικών τραγωδιών. Ο Τολστόι άρχισε να μαθαίνει Ελληνικά στα σαράντα δύο του χρόνια και όταν έφθασε στο σημείο να διαβάζει κείμενα , έγραψε σε έναν φίλο του: «Είμαι πια βέβαιος πως αγνοούσα ό,τι πιο αληθινό και απέριττα ωραίο έχει γεννήσει η ανθρώπινη γλώσσα».

Σε κάθε έθνος υπάρχει η λαϊκή φαντασία- συνεχίζει ο Highet-ο λαός φτιάχνει ιστορίες φαντασμάτων . τραγούδια , χορούς , παροιμίες, μύθους και μπαλάντες , που πολλές φορές είναι λογοτεχνικά έργα και αποτελούν μίαν από τις ζωτικές δυνάμεις της λογοτεχνίας. Και πάλι όμως , το ρεύμα που κύλησε από την Ελλάδα και τη Ρώμη ήταν πάντα δυνατό , παραγωγικό και συχνά το κυριότερο. Ας υποθέσουμε πως καταστρέφονται όλα τα βιβλία –θεατρικά, πεζά και ποιήματα- σε όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες , που έχουν γραφεί κάτω από την άμεση επίδραση των κλασικών. Θα χαθούν τότε σχεδόν όλα τα καλύτερα έργα - η Θεία Κωμωδία του Δάντη, οι τραγωδίες του Σαίξπηρ και ένα μεγάλο μέρος της ωραιότερης ποίησης του 19^{ου} αι. - και θα εξαφανιστούν ολόκληρες περιοχές της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας σαν πόλεις που τις κατάπιε ο σεισμός, αφήνοντας πίσω μόνο λίγα λουλούδια στο χείλος του χάσματος :μια ιπποτική μυθιστορία εδώ, ένα ερωτικό τραγουδάκι πιο εκεί, μια συλλογή επιστολών ή μια φάρσα παρακάτω. Αν υποτιμούμε συχνά, ή αγνοούμε αυτό το γεγονός, -παρατηρεί ο Highet- φταίνε πολλοί σύγχρονοι στοχαστές που πιστεύουν , εσφαλμένα, ότι το παρελθόν είναι νεκρό. Οι άνθρωποι πεθαίνουν , αλλά η ανθρωπότητα εξακολουθεί να ζει αδιάκοπα. Κανένα ιστορικό γεγονός δεν είναι νεκρό, εφόσον παράγει ακόμη ενεργά αποτελέσματα : η ζωή του βρίσκεται μέσα στη σκέψη της ανθρωπότητας. Ας δούμε δύο απλά παραδείγματα : Οι γλώσσες είναι

προορισμένες να διαβάζονται και να μιλιούνται. Οι γλώσσες που συνεχίζουν να εκφράζουν σκέψεις δεν είναι νεκρές. Τα λατινικά και τα ελληνικά , που αποκαλύπτουν και σήμερα νέες σκέψεις σε νέους αναγνώστες , δεν μπορούν να θεωρηθούν νεκρές γλώσσες. Η περίπτωση της εβραϊκής , που διαβαζόταν αλλά σπάνια μιλιόταν , δείχνει πόσο λάθος είναι να θεωρούμε νεκρές τις μη ομιλούμενες γλώσσες.

Εξάλλου, θεμελιώδες γεγονός για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ήταν η ίδρυση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και η συνακόλουθη διαίρεσή της σε ελληνόφωνο και λατινόφωνο τμήμα. Το γεγονός εξακολουθεί να υπάρχει και να επιδρά. Μέσα από μιαν αδιάσπαστη αλυσίδα αιτίων και αποτελεσμάτων δημιούργησε τη σημερινή πολιτική διαίρεση της Ευρώπης σε ανατολική και δυτική- μια διαίρεση που επηρεάζει τώρα και τον υπόλοιπο κόσμο- καθώς και το θρησκευτικό σχίσμα ανάμεσα στην Ελληνική (και τη Σλαβική) Ορθόδοξη Εκκλησία και τη Ρωμαιοκαθολική. Είναι αδύνατο λοιπόν να ζούμε σαν να έχει πάψει να υπάρχει αυτό το γεγονός, και σίγουρα θα ζήσουμε καλύτερα αν προσπαθήσουμε να το κατανοήσουμε, συμπεραίνει ο Highet. Θα πάσουμε τότε να θεωρούμε τη Ρωσία ασιατικό έθνος, αφού κατ' ουσίαν είναι μια ευρωπαϊκή κοινωνία που εκπολιτίστηκε από το ελληνικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας , και μόνο αργότερα , με τους Τατάρους, απομονώθηκε και η εξέλιξή της ανακόπηκε. Οι πραγματικές της σχέσεις είναι με την Ευρώπη και πολύ λίγα γονιμοποιητικά ρεύματα δέχτηκε από την Ανατολή. Αιώνες ολόκληρους αποτέλεσε τμήμα ενός ποταμού που κυλούσε από την Ελλάδα και τη Ρώμη , περνώντας μέσα από το Βυζάντιο.

Η ιστορία της καλύτερης ποίησης και πεζογραφίας που γράφτηκε στη Δύση είναι ένα συνεχές ρεύμα που κυλά από την πηγή του, την αρχαία Ελλάδα, έως την εποχή μας, και το ρεύμα αυτό εκβάλλει στην αδιάκοπη πνευματική ζωή του δυτικού ανθρώπου. Ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός δεν πέθανε με την πτώση της Αυτοκρατορίας. Στην αρχή , οι λογοτεχνίες που γράφονταν σε ομιλούμενες γλώσσες έτρεξαν σε αυτόν , όπως τα παιδιά στη μάνα, για να τους πει ιστορίες: μας διηγήθηκε μύθους και θρύλους, κι εμείς τους επαναλάβαμε :την πτώση της Τροίας, την ιστορία του Έκτορα, της Ελένης και του Αινεία, τις περιπέτειες του Καίσαρα και του Πομπήιου, την αλλόκοτη μοίρα του Μίδα και της Φιλομήλας, τους έρωτες του Πύραμου και της Θίσβης. Έπειτα, καθώς τα έθνη άρχισαν να ενηλικιώνονται, τους δίδαξε τη γλώσσα, τους έδωσε λέξεις που ήταν κάτι παραπάνω από πρακτικά εργαλεία της καθημερινής ζωής, και έγιναν φορείς της σκέψης. Τους δίδαξε ακόμη φιλοσοφικές ιδέες για να

ασκήσουν το αναπτυσσόμενο πνεύμα τους. Αυτά ήταν τα σπουδαιότερα δώρα του τον Μεσαίωνα. Τον καιρό της Αναγέννησης έδωσε δύο καινούργια μαθήματα. Λογοτεχνικά είδη για να εκφράσει τις νέες ιδέες που την πλημμύριζαν : την τραγωδία , την κωμωδία, την ωδή, το δοκίμιο, την ελεγεία, το έπος και τη σάτιρα. Τα έθνη ωρίμασαν . Καθένα συνειδητοποίησε πως δεν είναι απλώς ομάδα, αλλά και μέρος της Ευρώπης, κληρονόμος ιστορικού παρελθόντος. Τώρα ο κλασικός πολιτισμός τους έδωσε και πολιτικά μαθήματα : το ρωμαϊκό ιδεώδες της *res publica* και η ελληνική δημοκρατία πήραν πάλι σάρκα και οστά.

Πολλοί από εμάς έχουμε παρανοήσει την ίδια τη φύση του πολιτισμού- παρατηρεί ο Highet –ζούμε σε έναν υλιστικό κόσμο, σκεφτόμαστε διαρκώς πώς να κερδίσουμε χρήματα, πώς να αποκτήσουμε δύναμη –πάντα υλικά μεταφρασμένη-για μια ομάδα ή ένα έθνος, ή πώς να ξαναμοιράσουμε τον πλούτο στις κοινωνικές τάξεις , τις χώρες ή τις ηπείρους. Ο πολιτισμός , όμως, δεν ενδιαφέρεται πρωταρχικά για το χρήμα, ούτε για τη δύναμη και τα υλικά αγαθά. Ενδιαφέρεται για το ανθρώπινο πνεύμα. «Πολιτισμένο» δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ούτε το πλουσιότερο κράτος του κόσμου, ούτε καν μια οικουμενική κοινωνία με απεριόριστα πλούτη και ανέσεις , έστω και αν παρείχαν σε κάθε μέλος τους την απαιτούμενη τροφή, ρούχα, μηχανές και υλικά αγαθά. Θα ήταν απλώς μια «υών πόλις», όπως λέει ο Πλάτων ,δηλαδή, μια πολιτεία χοίρων , που τρώνε , πίνουν , ζευγαρώνουν και κοιμούνται ώσπου να πεθάνουν.

Οι Έλληνες είχαν επιχειρηματικό δαιμόνιο και οι Ρωμαίοι έχτισαν μίαν απέραντη αυτοκρατορία με τρομακτική δύναμη και πλούτο. Ζουν και οι δύο πάντα και το έργο τους συνεχίζεται από εμάς, γιατί είχαν συνειδητοποιήσει ότι πολιτισμός σημαίνει παιδεία. Ο πολιτισμός είναι η ζωή του πνεύματος. Βέβαια , ο πολιτισμός δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς υλική εξασφάλιση , σωματική υγεία και δίκαιη κατανομή του πλούτου. Αλλά τα στοιχεία αυτά δεν είναι σκοποί, είναι μέσα που οδηγούν τελικά στην ευημερία του πνεύματος , και μόνο το πνεύμα μάς κάνει αληθινούς ανθρώπους.

Πολιτισμός σημαίνει παιδεία , όχι μόνο για τα παιδιά αλλά και για τους μεγάλους, σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Και μια από τις πιο πολύμορφες και ερεθιστικές παιδαγωγικές μεθόδους είναι η λογοτεχνία. Η Ελλάδα γνώριζε ότι το δράμα , το τραγούδι, το παραμύθι και η ιστορία δεν είναι ψυχαγωγία της στιγμής αλλά διαρκή πνευματικά αγαθά , επειδή το περιεχόμενό τους είναι αιώνια γόνιμο. Αυτή ήταν η ανακάλυψη των Ελλήνων, που δεν υπήρξαν ούτε πολύ πλούσιοι ούτε πολύ ισχυροί. Η Αίγυπτος ήταν πλουσιότερη , η Περσία ισχυρότερη . Όμως , οι Έλληνες ήταν

πολιτισμένοι επειδή στοχάζονταν. Το ίδιο μάθημα μετέδωσαν και στους Ρωμαίους, αν και η Ρώμη, με τη σειρά της, γνώριζε πολλά που οι Έλληνες δεν τα έμαθαν ποτέ, ή τα απέκτησαν πολύ αργά. Η Ρώμη επέβαλε την ειρήνη στις άγριες πολεμικές φυλές, έφτιαξε δρόμους και λιμάνια, γέφυρες και αρδευτικά έργα και δημιούργησε τους νόμους, δηλαδή ένα άλλο είδος πολιτισμού. Και όταν αναζήτησε το επόμενο βήμα, οι Έλληνες απάντησαν «τροφή για την ψυχή» και της την πρόσφεραν. Η πνευματική τροφή που πήραν οι Ρωμαίοι από τους Έλληνες πέρασε αργότερα σε όλη τη δυτική Ευρώπη, καθαρμένη και ενισχυμένη από τον χριστιανισμό, που αναπτυσσόταν αντλώντας δύναμη από το ελληνικό πνεύμα. Έπειτα η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κατέρρευσε, πρώτα στη Δύση, ύστερα στην Ανατολή. Από τον υλικό πλούτο και τη δύναμή της τίποτα δεν σώθηκε, αλλά το πνευματικό μεγαλείο της Ελλάδας και της Ρώμης παραμένει: αυτό κατέκτησε τους βαρβάρους κατακτητές και τους εκπολίτισε, συμβάλλοντας έτσι στη γέννησή μας. Η πραγματική σχέση του σύγχρονου κόσμου με τον κλασικό είναι ίδια – αλλά σε μεγαλύτερη κλίμακα – με τη σχέση ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Ρώμη: μια σχέση παιδαγωγική. Η Ρώμη ήταν πλούσια και ισχυρή, αλλά σπαταλούσε τον πλούτο και τη δύναμή της προπάντων στις αισθησιακές απολαύσεις: συμπόσια, υπόδρομος, όργια, πολυτελή ενδύματα. Πολλοί Ρωμαίοι όμως, ακολουθώντας το παράδειγμα των Ελλήνων, χρησιμοποίησαν διαφορετικά τον πλούτο και τη δύναμη του κράτους τους και έδωσαν τη δυνατότητα, σε όσους ήξεραν να διαβάζουν, να ζήσουν μια εντονότερη και πιο ευαίσθητη πνευματική ζωή.

Και ο Highet καταλήγει γράφοντας: Η Ρώμη έγινε παντοδύναμη χάρη στη στρατιωτική και πολιτική ιδιοφυία της, και έπειτα έμαθε από την Ελλάδα να ζει και πνευματικά. Εμείς γίναμε ισχυροί χάρη στην επιστημονική και τη βιομηχανική μας ιδιοφυία. Αν όμως θέλουμε να δικαιώσουμε αυτή τη δύναμη, να τη χρησιμοποιήσουμε προς διαρκές όφελός μας και να συνεισφέρουμε κάτι αιώνιο στην εξέλιξη του ανθρώπινου γένους, μόνο ένας τρόπος υπάρχει: να κατανοήσουμε και να μεταδώσουμε ένα σύστημα υψηλών πνευματικών ιδανικών. Μερικά τέτοια συστήματα τα επινοούμε και μόνοι μας. Πολλά τα παίρνουμε από τον χριστιανισμό. Και άλλα τόσα – καλλιτεχνικά, φιλοσοφικά και λογοτεχνικά, τα έχουμε παραλάβει από τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, ανεκτίμητη κληρονομιά. Πραγματικό καθήκον του ανθρώπου δεν είναι να επεκτείνει την εξουσία του ούτε να πολλαπλασιάσει τον πλούτο του πέρα από όσο του είναι αναγκαίο, αλλά να εμπλουτίσει και να απολαύσει το μόνο άφθαρτο αγαθό: την ψυχή του.

Ο καθηγητής Φάνης Κακριδής σε άρθρο του με τίτλο «Αθήνα,-Ρώμη-Βρυξέλες», αναφέραμε στο πρώτο μέρος, έγραφε πριν μερικά χρόνια-προφητικά θα έλεγα- τα ακόλουθα: Τελειώνοντας ο εικοστός αιώνας , στο γύρισμα από τη δεύτερη στην τρίτη χριστιανική χιλιετία, ξεκίνησε, σχηματίζεται και προχωρά –παλιό όραμα- η ενωμένη Ευρώπη , που σίγουρα ο ρόλος της θα είναι σημαντικός στις παραπέρα ιστορικές εξελίξεις. Αυτή η πορεία μάς ενδιαφέρει , καθώς και γεωγραφικά και ιστορικά και τυπικά και ουσιαστικά η Ελλάδα «συμπορεύεται» ισότιμα...Για τους θεωρητικούς και τους δασκάλους είναι εξαρχής φανερό ότι μια τέτοια προσπάθεια δεν μπορεί , αν είναι να επιτύχει , να βασιστεί μονάχα στην πολιτική , στην οικονομία και στην άμυνα. Η Ευρώπη θα στεριώσει μόνο αν αρχίσει , παράλληλα με την πολιτική, οικονομική και στρατιωτική συνεργασία , να σχηματίζεται μια κοινή ευρωπαϊκή ιδεολογία, που με την εκπαίδευση και με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας θα διαχυθεί για να αποτελέσει μια μέρα την «πολιτισμική συνείδηση» των Ευρωπαίων. Όλοι συμφωνούν σε αυτό, και η ομοφωνία κατοχυρώθηκε, όταν στην πρόσφατη συνθήκη του Μάαστριχτ γίνεται επίσημα λόγος για κοινή ευρωπαϊκή πολιτισμική πορεία και δράση. Ωστόσο , η κοινή ευρωπαϊκή ιδεολογία και η συνακόλουθή της πολιτισμική συνείδηση δε γίνεται παρά να στηριχτούν στην ευρωπαϊκή παράδοση :στην ιστορική, θρησκευτική, καλλιτεχνική , φιλοσοφική, επιστημονική, λογοτεχνική παράδοση των Ευρωπαίων ...Είχαμε την τύχη ως λαός να ξεκινήσουμε πολύ νωρίς , πρώτοι στον ευρωπαϊκό χώρο, και με λαμπρές προϋποθέσεις . Ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός ξεπετάχτηκε τόσο γρήγορα και σε τέτοια ύψη ώστε να αποτελεί μοναδικό φαινόμενο στην ευρωπαϊκή , αν όχι και στην παγκόσμια ιστορία. Είναι φυσικό σε αυτόν το θεμελιακό ογκόλιθο της δικής μας παράδοσης να στηρίζουμε οι Έλληνες και την εθνική μας συνείδηση και τις εκπαιδευτικές μας προσπάθειες, και την περηφάνεια μας. Φυσικό είναι και θα συνεχιστεί. Όμως σε ευρωπαϊκό επίπεδο πρέπει πολύ να προσέξουμε μην η ευλογία γίνει κατάρα , μην η υπερβολική προσήλωση στην ελληνική αποκλειστικά παράδοσή μας εμποδίσει να δούμε το ευρωπαϊκό πολιτισμικό οικοδόμημα στην καθολική του συγκρότηση και να καταλάβουμε τον τρόπο σκέψης και τις αντιδράσεις των εταίρων μας.

Η Ευρώπη ήπειρος, η Ευρώπη ιδέα , η Ευρώπη πραγματικότητα, η Ευρώπη αναγνωρίσιμη γίνεται από τη ζωή και τα έργα που συντελούνται στο χώρο των Ευρωπαίων ένα χώρο που πήρε την υπόστασή του από τον ορθολογισμό της αρχαίας ελληνικής σκέψης, τη ρωμαϊκή νομοθετική δεινότητα και τη χριστιανική πνευματικότητα. Μια πορεία 2.500 χρόνων που μετά τις εξελίξεις των τελευταίων

ετών, μας δίνει τη δυνατότητα να συλλάβουμε και να αναγνωρίσουμε την έννοια των Ευρωπαίων ως καθολική. Οι Ευρωπαίοι πλέον δεν κατοικούν απλώς την Ευρώπη, αλλά είναι τα υποκείμενα, οι «ηγέτες» των διαδικασιών της παγκόσμιας ολοκλήρωσης. Ο Paul Valéry στη μελέτη του με τίτλο «Χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού πνεύματος» θεωρεί Ευρωπαίους όλους τους λαούς οι οποίοι έχουν υποστεί στη διαδρομή της ιστορίας επιδράσεις από τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό και το Χριστιανισμό.

Παντού όπου επικράτησε η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και έγινε αντικείμενο φόβου, θαυμασμού και φθόνου, παντού όπου το μεγαλείο των θεσμών και των νόμων, όπου η επίδειξη και η σοβαρότητα των αρχών αναγνωρίστηκαν, αντιγράφηκαν, και ενίοτε έγιναν, περιέργως, αντικείμενο μίμησης, εκεί υπάρχει κάτι ευρωπαϊκό. Η Ρώμη είναι το αιώνιο πρότυπο της οργανωμένης και σταθερής εξουσίας. Έπειτα ήρθε ο Χριστιανισμός, που εξαπλώθηκε λίγο λίγο στον ίδιο χώρο της ρωμαϊκής κατάκτησης. Εάν εξαιρέσουμε το Νέο Κόσμο, ο οποίος δεν εκχριστιανίστηκε, αλλά μάλλον κατοικήθηκε από χριστιανούς, εάν εξαιρέσουμε τη Ρωσία, η οποία αγνόησε στο μεγαλύτερο μέρος της το ρωμαϊκό νόμο και την αυτοκρατορία του Καίσαρα, βλέπουμε ότι η έκταση της θρησκείας του Χριστού συμπίπτει ακόμη και σήμερα με την επικράτεια της αυτοκρατορικής αρχής. Ο Χριστιανισμός εξαπλώνεται στους Εθνικούς όλων των φυλών και τους απονέμει με το βάπτισμα τον νέο τίτλο του χριστιανού, όπως η Ρώμη απένεμε στους πρώην εχθρούς της τη ρωμαϊκή πολιτεία. Παίρνει όλα όσα μπορεί από τη Ρώμη και τοποθετεί εκεί την πρωτεύουσά του και όχι στην Ιερουσαλήμ. Της δανείζεται τη γλώσσα. Ο ίδιος ο άνθρωπος γεννημένος στο Μπορντό, μπορεί να είναι Ρωμαίος πολίτης και μάλιστα άρχοντας, μπορεί να είναι επίσκοπος της νέας θρησκείας. Ο ίδιος Γαλάτης, που είναι αυτοκρατορικός έπαρχος, γράφει σε καθαρά λατινικά ωραίους ύμνους προς δόξαν του υιού του Θεού, ο οποίος γεννήθηκε Ιουδαίος και υπήκοος του Ηρώδη. Ίδου ένας ήδη σχεδόν ολοκληρωμένος Ευρωπαίος. Ένα κοινό δίκαιο, ένας κοινός Θεός, το ίδιο δίκαιο και ο ίδιος Θεός, ένας μόνο δικαστής για τα εγκόσμια, ένας μόνο δικαστής για την αιωνιότητα. Ωστόσο, ενώ η ρωμαϊκή κατάκτηση δεν είχε συλλάβει παρά μόνον τον πολιτικό άνδρα και κυβερνούσε τα πνεύματα μόνο σε ό,τι αφορά τις εξωτερικές τους συνήθειες, η χριστιανική κατάκτηση αποβλέπει στο βάθος της συνείδησης και προοδευτικά το εγγίζει. Είτε πρόκειται για την ελευθερία, την δουλεία, τη χάρη, είτε πρόκειται για την πνευματική εξουσία, την υλική εξουσία και τη μεταξύ τους σύγκρουση, για την ισότητα των ανθρώπων, για την κατάσταση των γυναικών και για πάμπολλα άλλα, ο

χριστιανισμός μορφώνει, διεγείρει, προκαλεί τη δράση και την αντίδραση εκατομμυρίων πνευμάτων κατά τη διάρκεια μιας σειράς αιώνων. Παρ' όλα αυτά, δεν είμαστε ακόμη ολοκληρωμένοι Ευρωπαίοι. Λείπει κάτι από τη μορφή μας. Λείπει αυτή η θαυμαστή τροποποίηση στην οποία δεν οφείλουμε την αίσθηση της δημόσιας τάξης, τη λατρεία της πόλης και της εγκόσμιας δικαιοσύνης, ούτε τη βαθύτητα της ψυχής μας, την απόλυτη ιδεατότητα και το νόημα μιας αιώνιας δικαιοσύνης. Ωστόσο μας λείπει αυτή η λεπτή και ισχυρή δράση στην οποία οφείλουμε το καλύτερο μέρος της ευφυΐας μας, τη λεπτότητα, τη σταθερότητα των γνώσεών μας¹⁰⁰ όπως της οφείλουμε την καθαρότητα, την αγνότητα και την «περιωπή» των Τεχνών και της Λογοτεχνίας μας. Από την Ελλάδα μάς έρχονται αυτές οι «αρετές».

Πρέπει επίσης - επισημαίνει ο P.Valery - να θαυμάσουμε το ρόλο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Κατάκτησε για να κατακτηθεί. Διαποτισμένη από την Ελλάδα, διαποτισμένη από τον Χριστιανισμό, προσέφερε ένα τεράστιο, ειρηνευμένο και οργανωμένο πεδίο δράσης. Προετοίμασε την τοποθεσία και έπλασε το εκμαγείο μέσα στο οποίο επρόκειτο να χυθούν η χριστιανική ιδέα και η ελληνική σκέψη και να συνδυασθούν με τόσο παράδοξο τρόπο η μία με την άλλη. Αυτό που οφείλουμε στην Ελλάδα είναι ίσως ό,τι μας διέκρινε βαθύτερα από την υπόλοιπη ανθρωπότητα. Της οφείλουμε την πειθαρχία του πνεύματος, το εξάίρετο παράδειγμα της τελειότητας σε όλα τα πεδία, της οφείλουμε μια μέθοδο σκέψης, η οποία τείνει να αναφέρει όλα τα πράγματα στον άνθρωπο, στον πλήρη άνθρωπο.

Συνοψίζοντας, ο Highet, τονίζει ότι στο πεδίο της ισχύος και στο πεδίο της ακριβούς γνώσης, η Ευρώπη ξεχωρίζει βαθιά από ανθρώπινη σκοπιά και βαρύνει πολύ περισσότερο απ'ό,τι η υπόλοιπη γη. Στην ουσία δεν είναι η Ευρώπη που υπερτερεί είναι το ευρωπαϊκό πνεύμα, του οποίου δεινή δημιουργία είναι η Αμερική. Και κλείνει τη μελέτη του με την ακόλουθη διαπίστωση: Όταν οι μητροπόλεις, η Αθήνα και η Ρώμη, αποδέχθηκαν την Ιερουσαλήμ και το Ευαγγέλιο, ένα μέρος της Ασίας εισχώρησε στην Ευρώπη. Χάρη στο Χριστιανισμό, θρησκεία της Βίβλου και της εξ αποκαλύψεως αλήθειας, οι ελληνορωμαϊκοί πληθυσμοί γνώρισαν εμπειρίες αδιανόητες μέχρι τότε. Χρειάστηκαν όχι λιγότεροι από τέσσερις αιώνες για να εδραιωθεί γόνιμος διάλογος ανάμεσα στην Ευρώπη και στην Ασία: τότε ήταν που συντελέστηκε η μετάβαση από την Αρχαιότητα σε μια νέα περίοδο, η οποία, μέσα από συχνά σκολιές διαδρομές, επέτρεψε να τεθούν τα θεμέλια μιας Ευρώπης ελληνορωμαϊκής ως προς τις βάσεις της, χριστιανικής εν τω γίνεσθαι και διαρκώς εμπλουτιζόμενης από την άφιξη νέων λαών.

Ο Umberto Eco έχει επανειλημμένα επισημάνει σε κείμενά του τις αναλογίες που υπάρχουν ανάμεσα στους χρόνους από τον 12^ο έως τον 14^ο αιώνα και στους δικούς μας χρόνους : ίδια πολιτιστική κρίση, ίδιες διαμάχες και αναταράξεις. Εξάλλου ο Jacques Le Goff στο βιβλίο, που αναφέραμε, μας παρασύρει σε ένα ταξίδι στο παρελθόν, ελπίζοντας ότι αν οι Ευρωπαίοι κατανοήσουν καλύτερα τις ρίζες τους, θα οικοδομήσουν καλύτερα το μέλλον τους. Το μεγάλο όραμα της Ενωμένης Ευρώπης δεν θα υλοποιηθεί χωρίς να λάβει υπόψη του την ιστορία : μια Ευρώπη χωρίς ιστορία θα ήταν ορφανή και δυστυχημένη. Το μέλλον πρέπει να ακουμπήσει στην κληρονομιά χάρη στην οποία από την αρχαιότητα και μάλιστα από τα προϊστορικά χρόνια, η Ευρώπη έγινε ένας κόσμος εξαιρετικού πλούτου, εξαιρετικής δημιουργικότητας μέσα στην ενότητα και την πολυμορφία της. Ο Γάλλος ιστορικός επιχειρεί να δείξει τι έχει κληρονομήσει η σύγχρονη Ευρώπη, τι δανείζεται , τι επαναλαμβάνει από τα χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής Ευρώπης, που δεν μοιάζει απόλυτα με τη δική μας, αλλά αντιπροσωπεύει μια σημαντική στιγμή στη διαδικασία συγκρότησής της.

Οι άνθρωποι του Μεσαίωνα δημιούργησαν τη βάση του δυτικού πολιτισμού, όπως τον γνωρίσαμε σήμερα, παρατηρεί ο David Nicholas, και αυτήν ακριβώς την εξέλιξη πρέπει να εξετάσουμε προχωρώντας από την πολυπολιτισμικότητα του Μεσαίωνα στην πολυπολιτισμικότητα του σύγχρονου κόσμου, γιατί σύμφωνα με το αξίωμα του Saintsbury « το αρχαίο χωρίς το σύγχρονο είναι πέτρα σκανδάλου, το σύγχρονο χωρίς το αρχαίο είναι πλήρης παραφροσύνη»

Δύο Ιταλοί πανεπιστημιακοί καθηγητές τοποθετούνται στο παραπάνω θέμα, με το δικό του τρόπο ο καθένας : ο καθηγητής Gian Bagio Conte της Scuola Normale Superiore της Πίζας επισημαίνει ότι κάθε κουλτούρα, κάθε νέα εποχή πρέπει κατ' ανάγκη να διερευνά την κληρονομιά που παραλαμβάνει, γιατί αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να την οικειοποιηθεί. Για να ζωντανέψει και να δραστηριοποιηθεί η κληρονομιά πρέπει με την εμφάνιση κάθε νέας γενιάς να ξανακατακτηθεί . Αυτό συνέβη με τον πρώτο Ουμανισμό, τον οποίο πραγμάτωσε η ρωμαϊκή κουλτούρα, αργότερα με το δεύτερο Ουμανισμό της εποχής του Καρλομάγνου, μετά με τον ιταλικό και ευρωπαϊκό Ουμανισμό του 14^{ου} , 15^{ου} , 16^{ου} αιώνα και τέλος με τον μεταρομαντικό Ουμανισμό . Αυτός ο τελευταίος, στον οποίο και εμείς ανήκουμε, διαφέρει από τους προηγούμενους Ουμανισμούς, γιατί είναι αμυντικός, καθώς νοιώθει ότι σήμερα γίνεται επίθεση εναντίον των παραδοσιακών αξιών, και

περιχαρακωμένος αμύνεται με εσωστρέφεια. Η πολυπολιτισμικότητα του σύγχρονου κόσμου είναι μια καλή ευκαιρία για να ξαναβρούμε το νόημα της δικής μας ιδιαίτερης παράδοσης . Καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε διαφορετικές κουλτούρες, και η λύση δεν είναι να απαρνηθούμε τις παραδόσεις μας για να δημιουργήσουμε μια συγκεχυμένη δυσδιάκριτη παγκόσμια κουλτούρα αλλά να συμμετάσχουμε στον διάλογο ανάμεσα στις διάφορες κουλτούρες επαναπροτείνοντας ακριβώς τη δική μας. Θα γεννηθεί έτσι μέσα στη σύγχρονη πολυπολιτισμικότητα ένας νέος Ουμανισμός αλληλεξαρτώμενος, όχι πια απόλυτος, αλλά βασισμένος στις αντιπαραθέσεις και στις διαφορές και ανεκτικός στις διαφορετικές ταυτότητες.

Ο δεύτερος Ιταλός καθηγητής της κλασικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μπάρι, Luciano Canfora σε σχετικό βιβλίο του παρατηρεί ότι η ιστορία είναι ένας τρόπος για να δεις την προοπτική του παρόντος . Ο ελληνορωμαϊκός κόσμος, από τον οποίο κατάγεται ο δυτικός πολιτισμός παρέχει ένα κριτικό οπλοστάσιο, το οποίο όχι μόνον παραμένει ενεργό αλλά μπορεί να βγάλει τη σκέψη από πολλά αδιέξοδα. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη διαπίστωση του ίδιου του συγγραφέα : « ο Αυγουστίνος, έχοντας καταλάβει ότι κατέρρεε η προϋπάρχουσα τάξη, έγραψε το “ De Civitate Dei”, ένα βιβλίο που στρεφόταν στο μέλλον με τον μοναδικό εποικοδομητικό τρόπο : διατρέχοντας το παρελθόν, την τρομερή δηλαδή θριαμβευτική πορεία της αυτοκρατορικής Ρώμης. Μια ανάλογη άσκηση θα ήταν χρήσιμη σήμερα».

Εξάλλου, ο M.Jacobucci, στην ομιλία, που αναφέραμε στο πρώτο μέρος, επισημαίνει τα εξής :η επανεκτίμηση του πολιτιστικού βάρους της Μεσογείου θα μπορούσε να ωφελήσει, λειτουργώντας ως αντίβαρο στη σημερινή αστάθεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Quo vadis Ευρώπη;

Η Ευρώπη σήμερα κυριαρχείται από το χρήμα, τις επιχειρήσεις και τα υλικά συμφέροντα. Όμως η Ευρώπη οφείλει να είναι μια Ευρώπη των αξιών, της Παιδείας και του Πολιτισμού. Αυτά είναι τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματα και η πιο πολύτιμη κληρονομιά της. Οι πολιτισμικές αξίες που γεννήθηκαν στην Ευρώπη και που μέσα από την πολυμορφία τους αποτελούν το πιο ισχυρό στοιχείο ενότητας, μοιάζουν να ασφυκτιούν στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης.

Σήμερα, δυστυχώς, όπως ο Γάλλος φιλόσοφος Edgar Morin παρατηρεί στο βιβλίο του «Ευρώπη, πολιτισμός και βαρβαρότητα», τα σχέδια της Ε.Ε. βρίσκονται σε κρίση, γιατί η Ευρώπη δεν έχει προοδεύσει ούτε ως πολιτική συνείδηση, ούτε ως πολιτισμική συνείδηση, αλλά ούτε και ως συνείδηση δημοκρατική. Τη σημερινή

Ευρώπη την έπλασε η ιστορία, από την εποχή που οι αρχαίοι Έλληνες της έδωσαν το όνομα που κράτησε για πάντα. Το μέλλον πρέπει να ακουμπήσει σε αυτήν την κληρονομιά, χάρη στην οποία η Ευρώπη έγινε ένας κόσμος εξαιρετικού πλούτου, εξαιρετικής δημιουργικότητας μέσα στην ενότητα και την πολυμορφία της.

Τον Οκτώβριο του 2004, οι αρχηγοί των Κυβερνήσεων είκοσι πέντε κρατών-μελών και τριών υποψηφίων χωρών υπέγραψαν τη Συνθήκη για τη θέσπιση του Συντάγματος της Ευρώπης. Η διάρθρωσή του προέβλεπε ένα προοίμιο και τέσσερα μέρη. Το πρώτο περιελάμβανε τους στόχους και το αξιακό σύστημα της Ένωσης, την κατανομή των αρμοδιοτήτων, τα συμβουλευτικά όργανα, το δημοκρατικό βίο και τα οικονομικά της, καθώς και την ιδιότητα του μέλους της Ένωσης. Το δεύτερο μέρος ενσωμάτωνε τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης. Το τρίτο και εκτενέστερο μέρος περιελάμβανε τις πολιτικές και τη λειτουργία της Ένωσης και στο τέταρτο μέρος περιέχονταν οι γενικές και τελικές Διατάξεις.

Το προοίμιο του Σχεδίου του Συντάγματος ξεκινούσε με το ακόλουθο απόσπασμα από τον «Επιτάφιο του Περικλή» του Θουκυδίδη, που αξίζει να το υπενθυμίσουμε στη νεοελληνική του μετάφραση: «Το πολίτευμα που έχουμε δεν ζηλεύει τους νόμους των ξένων, και αντί να μιμούμεθα άλλους, παρέχουμε εμείς σε αυτούς παράδειγμα προς μίμηση. Το πολίτευμα τούτο ονομάζεται δημοκρατία, γιατί το κράτος κυβερνάται από τους περισσότερους και όχι από τους ολίγους». Με το προοίμιο αυτό παρουσίασε επισήμως το Σύνταγμα στους αρχηγούς των κρατών-μελών της Ε.Ε. ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης Βαλερί Ζισκάρ Ντ'Εστέν κατά τη διάρκεια της Συνόδου Κορυφής στη Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο του 2003. Όμως, στο τελικό κείμενο της Συνθήκης, παραλείφθηκε η αναφορά στον «Επιτάφιο του Περικλή». Η παράλειψη αυτή, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί τότε τυχαία, σήμερα εύκολα μπορεί να θεωρηθεί σκόπιμη.

Ο Ζαν Μονέ και ο Ρομπέρ Σουμάν ήταν οι οραματιστές της πολιτικής ένωσης των ευρωπαϊκών κρατών προκειμένου να εξαφανιστούν οι αφορμές των πολέμων στην βαθιά πληγωμένη, τότε, Ευρώπη από τη σύγκρουση συμφερόντων και ιδεολογιών Γαλλίας και Γερμανίας. Οι δύο πολιτικοί επεδίωκαν την προσέγγιση των δύο χωρών με στόχο τη δημιουργία μιας «Ευρώπης δίχως σύνορα». Σήμερα, δυστυχώς, η Ευρώπη παρουσιάζεται ως Ένωση αποκλειστικά και μόνον νομισματική και όχι πολιτική και πολιτισμική, όπως την οραματίστηκαν οι ιδρυτές της, μια Ευρώπη που βιώνει έναν οικονομικό πόλεμο. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του Ινδού

Νομπελίστα οικονομολόγου και φιλόσοφου Amartya Sen σε συνέντευξή του σε ιταλική εφημερίδα: «Η Ευρώπη έχει έλλειψη πολιτικών ηγετών. Θεωρώ ότι το ευρώ στάθηκε μια εσφαλμένη πολιτική κίνηση. Ελευθερία νομισματική χωρίς ενδεδειγμένη πολιτική στρατηγική, είναι συνταγή που οδηγεί με βεβαιότητα στην καταστροφή. Αυτή τη σκέψη έκανα όταν γεννήθηκε το ευρώ και την έλεγα στους φίλους μου Ευρωπαίους Ιταλούς και Έλληνες, και την ίδια σκέψη κάνω και τώρα. Οι Έλληνες πολίτες υποβάλλονται σε οδυνηρές θυσίες για να μην παραβιαστεί η ακεραιότητα του ευρώ. Στην Ευρώπη, όμως, θα έπρεπε να πρωταγωνιστεί η πολιτική, όπως ακριβώς την εννοούσαν οι πατέρες της και όχι η προσαρμογή και υποταγή στους κανόνες της αγοράς και των χρηματιστηρίων».

Τη χρονιά που πέρασε γιορτάστηκαν στην Ιταλία τα 150 χρόνια της Παλιγγενεσίας. Η παράσταση του Ναμπούκο του Βέρντι στην όπερα της Ρώμης με τον Αρχιμουσικό Ρικάρντο Μούτι ήταν η κεντρική εορταστική εκδήλωση για την επέτειο της Ένωσης της Ιταλίας. Στην παράσταση αυτή ο Μούτι έδειξε το δρόμο για την ανάκαμψη από την παγκόσμια κρίση της εποχής μας μέσα από τον πολιτισμό. Θύμισε στους θεατές του ότι ο Ναμπούκο έκανε πρεμιέρα ως μια όπερα πατριωτική, σχετική με την εθνική ταυτότητα της Ιταλίας. Με βάση τη γνωστή φράση «*oh mia patria si bella e perduta*» ο Μούτι είπε ότι η εντύπωση που επικρατεί στο εξωτερικό για την πατρίδα του είναι ότι πρόκειται για μια χώρα όμορφη, ωστόσο αν ο πολιτισμός της πεθάνει θα είναι πραγματικά μια χώρα όμορφη αλλά χαμένη, και κάλεσε τους πολίτες να ενώσουν τη φωνή τους για τη διάσωση του πολιτισμού. Στον τομέα αυτό ο Μούτι πιστεύει ότι η Ιταλία με την Ελλάδα μπορούν να συνεργαστούν αποτελεσματικά, γιατί στις χώρες αυτές γεννήθηκαν οι μεγάλες ιδέες και άνθησε ο πολιτισμός, ο οποίος από τον ευρωπαϊκό Νότο μεταδόθηκε στην υπόλοιπη Ευρώπη και σε ολόκληρο τον κόσμο. Ευρώπη, λοιπόν, χωρίς Ελλάδα, είπε ο Μούτι, ίσον βαρβαρότητα. Θα μπορούσε να υπάρξει ένας άξονας μεταξύ Ρώμης και Ιταλικού Νότου, ο οποίος να επεκταθεί στην Ελλάδα και από εκεί στη Μέση Ανατολή και στον ευρύτερο Αραβικό κόσμο. Αν δεν προλάβουμε να «στείλουμε» εμείς την κουλτούρα μας στη μέση Ανατολή, τότε φοβάμαι -τονίζει ο Αρχιμουσικός- ότι θα φέρει εκείνη τη βία της στην Ευρώπη. Εξάλλου, τα πρώτα σημάδια έχουν ήδη αρχίσει να φαίνονται.

Εμείς οι Έλληνες τι κάνουμε για τον πολιτισμό; Όλοι γνωρίζουμε ότι το αρχαίο ελληνικό δράμα αποτελεί τη βάση, το θεμέλιο του σύγχρονου δυτικού θεάτρου, και σήμερα το ενδιαφέρον γι' αυτό είναι ίσως πιο έντονο από ποτέ. Η ελληνική λογοτεχνία και το θέατρο ιδιαίτερα εξακολουθεί να αποτελεί πηγή έμπνευσης για

δημιουργία. Πώς μπορούμε να διαχειριστούμε –έστω και με καθυστέρηση- αυτά τα αγαθά; Όχι βέβαια με τη γνωστή μας εσωστρέφεια αλλά με ένα ρόλο πρωταγωνιστικό στο διεθνές περιβάλλον. Τέτοιες κινήσεις, κινητοποιούν και τον Τουρισμό προς όφελος σημαντικό της Οικονομίας μας. Αν έχει να ελπίζει η χώρα μας σε κάτι, αυτό είναι ο πολιτισμός. Οι Ευρωπαίοι εταίροι μας ωφελήθηκαν από αυτόν και αξιοποίησαν το όφελος και εμείς οι Έλληνες δεν είμαστε ... οφειλέτες, τουλάχιστον στον πολιτισμό. Ας επενδύσουμε επιτέλους σοβαρά στο μοναδικό κεφάλαιο που μας απομένει τη δύσκολη τούτη ώρα!

Στην ιστορία της Ευρώπης η εποχή του λατινικού Μεσαίωνα παραμένει ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα κυρίως ως πολιτιστικό γεγονός, καθώς αποτελεί τον συνδετικό κρίκο του αρχαίου κόσμου που παρακμάζει και του δυτικού, που συνεχώς διαμορφώνεται. Η εξελικτική λοιπόν προσέγγιση μας δίνει την ευκαιρία να διερευνήσουμε την κληρονομιά που παραλάβαμε, να την ξαναποκτήσουμε και μέσα στον πολυπολιτισμικό σύγχρονο κόσμο να ξαναβρούμε το νόημα της δικής μας ιδιαίτερης παράδοσης και να συνειδητοποιήσουμε την ενότητά της μέσα στο χρόνο . Ως Ευρωπαίοι πολίτες θα πρέπει να αναζητήσουμε ένα «νέο Ουμανισμό» ανεκτικό στην πολυπολιτισμικότητα και προσαρμοσμένο στα νέα δεδομένα, να φτιάξουμε την Ευρώπη των πολιτών, των θεσμών, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτά είχα επισημάνει σε ανακοίνωσή μου στο Πανελλήνιο Συμπόσιο Λατινιστών πριν μερικά χρόνια. Πρόσφατα ο καθηγητής Μπαμπινιώτης σε άρθρο του στο Βήμα με τίτλο «Ο νέος ελληνικός Διαφωτισμός» τονίζει μεταξύ άλλων τα εξής : «χρειαζόμαστε μια πνευματική αφύπνιση, ένα σύγχρονο Διαφωτισμό που θα βοηθήσει να πετάξουμε από πάνω μας τα βαρίδια, που μας κατέβασαν στον πάτο της εθνικής απαξίωσης» . Εξάλλου, χαρακτηριστικές είναι οι παρατηρήσεις του Ιταλού διανοητή Nicola Festa στο βιβλίο του με τίτλο «Ουμανισμός»: «Η αναγωγή στις ρίζες, που χαρακτηρίζει τον ιταλικό πολιτισμό του 15^{ου} αιώνα, είναι κίνηση κατεξοχήν πατριωτική και αγγίζει τον πυρήνα της εποχής. Γιατί μετά το μονοτροπισμό και τη στενότητα ενός Μεσαίωνα , μόλις αχνοχαράζει, οι άνθρωποι το πρώτο που σκέπτονται είναι να γραπωθούν από ένα δοξασμένο παρελθόν, από μια καταγωγή, κάποιους κραταιούς προγόνους, για να προχωρήσουν με αυτούς σημαία στο κτίσιμο κόσμου νέου». Εξάλλου στον πρόλογο του ίδιου βιβλίου διαβάζουμε μια πολύ ενδιαφέρουσα άποψη για τη σημερινή ευρωπαϊκή κρίση : « Ο Ουμανισμός υπήρξε «ενωτικός» και εμείς «χωρίζοντες». Και έπειτα, η εποχή μας, παρά τις αντίθετες διακηρύξεις της, είναι συμβατική, ενώ ο

Ουμανισμός στους αντίποδες ακριβώς, καθαυτό αντίρροπος, απεχθανόταν τις συμβατικότητες, κυνηγούσε διαρκώς το πρωταρχικό, το γνήσιο, το ουσιαστικό. Όταν η κεφαλή μιας κατεξοχήν μισαλλόδοξης και δογματικής Εκκλησίας, ο Πάππας , (Piccolomini) ένθερμος ουμανιστής ο ίδιος, υπερβαίνοντας τα κατεστημένα, διακήρυξε πως «η μετάφραση ενός κλασικού αριστουργήματος ισοδυναμεί τουλάχιστον με τη σωτηρία μιας ψυχής. Μη γελιέστε, δεν ήταν κίνημα απλώς πνευματικό αυτό, ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ήταν και αξίζει να την ξαναφέρουμε!».

Κλείνοντας , λοιπόν, θα επιχειρήσω μια διαπίστωση : Στην εποχή της πολυπολιτισμικότητας και της παγκοσμιοποίησης οι κληρονόμοι λαοί της ελληνορωμαϊκής παιδείας έχουν αυτοί κατεξοχήν τη δυνατότητα να συνεισφέρουν με την παιδεία και τη γνώση τους στη μεγάλη ευρωπαϊκή οικογένεια την ώρα της απερίγραπτης αλλά και απρόσμενης κρίσης, που μαστίζει τους λαούς.

Φίλοι και φίλες, κλείνοντας το μακρύ μας ταξίδι, μπορούμε να οδηγηθούμε σε κάποιες σκέψεις για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της Ευρώπης, που γεννήθηκε τον Μεσαίωνα.

Η γνώση του λατινικού Μεσαίωνα του Μεσαίωνα του φωτός και όχι του σκότους, κατά τον J.L.Goff, της εποχής κατά την οποία ανακτήθηκε ο πυρήνας της ελληνορωμαϊκής κληρονομιάς , της εποχής που αποδεδειγμένα αποτελεί την παιδική ηλικία της Ευρώπης ,η γνώση της εποχής της πολυπολιτισμικότητας, καθώς και η γνώση της λογοτεχνίας αυτής της περιόδου, που είναι περισσότερο ενδιαφέρουσα ως πολιτισμικό γεγονός, μπορούν αναμφισβήτητα να βοηθήσουν την Ευρώπη να βρει το δρόμο που έχει χάσει και να τη διδάξουν, με βάση το παρελθόν, πώς θα αποφύγει τον κίνδυνο να γυρίσει ξανά σε έναν σκοτεινό και θλιβερό Μεσαίωνα,σε μια σύγχρονη *tristitia temporis* !